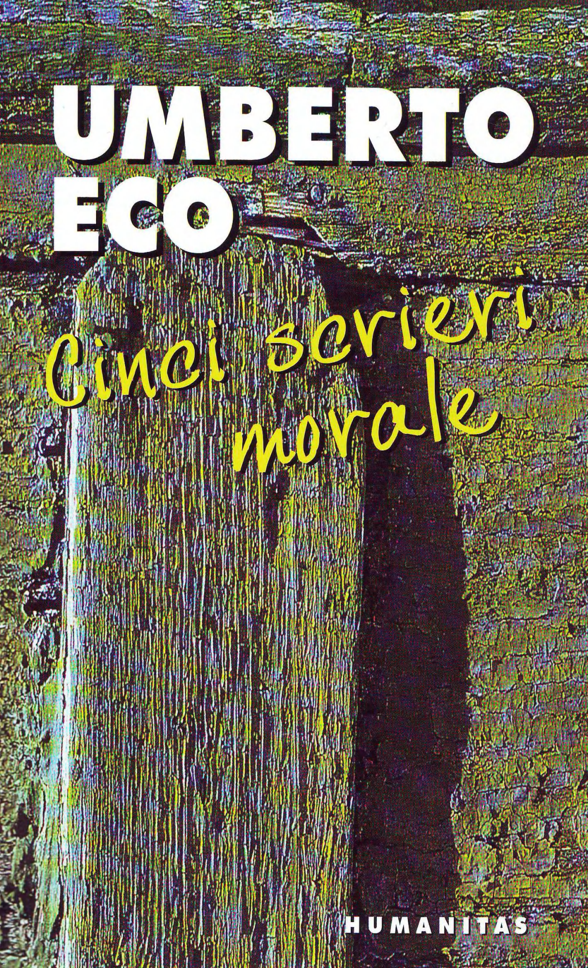
UMBERTO ECO

Cinci scrieri morale

HUMANITAS

CINCI SCRIERI MORALE

UMBERTO ECO (n. 1932) — scriitor italian contemporan, autor de romane, eseuri, tratate academice și cărți pentru copii. Profesor de semiotică la câteva dintre cele mai celebre universități europene și americane, Umberto Eco a abordat din această perspectivă aspecte cruciale ale culturii zilelor noastre. Prin opera sa academică, Eco este socotit unul dintre cei mai de seamă gânditori contemporani, iar eseurile sale, scrise cu un umor și o ironie nestăvilite, sunt adevărate modele ale genului. Strălucitoarea sa operă romanescă, începută în 1980 cu *Numele trandafirului*, este renumită pentru subtilele ei jocuri de limbaj, ca și pentru abundența simbolurilor și aluziilor culturale.

OPERE PRINCIPALE: *Opera deschisă* (1962, trad. rom., 1969); *Tratat de semiotică generală* (1975, trad. rom., 1982); *Lector in fabula* (1979, trad. rom., 1991); *Numele trandafirului* (1980, trad. rom., 1984); *Pendulul lui Foucault* (1988, trad. rom., 1991); *Limitele interpretării* (1990, trad. rom., 1995); *Insula din ziua de ieri* (1994, trad. rom., 1995); *Cinci scrieri morale* (1997, trad. rom., 1998); *Baudolino* (2000, trad. rom., 2001).

UMBERTO ECO

CINCI SCRIERI MORALE

Traducere din italiană de
GEO VASILE

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ECO, UMBERTO
Cinci scrieri morale / Umberto Eco; trad.: Geo Vasile. — Bucureşti: Humanitas, 2005
ISBN 973-50-0882-3

I. Vasile, Geo (trad.)

821.131.1-31=135.1

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/222 85 46, fax 021/224 36 32
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. – CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

ISBN 973-50-0882-3

INTRODUCERE

Scrierile adunate aici au două trăsături în comun. Sunt înainte de toate ocazionale, căci au apărut fie sub forma unor conferințe, fie ca articole despre probleme de actualitate. Și, în ciuda diversității tematice, au un caracter etic, referindu-se adică la ceea ce ar fi bine să facem, la ceea ce n-ar trebui, sau la ceea ce nu se poate face nici în ruptul capului.

Dat fiind caracterul lor ocazional, mi se pare neapărat necesar să lămuresc în ce împrejurări au fost scrise, altfel existând riscul să fie prea puțin justificate.

Gânduri despre război a fost publicat în *La Rivista dei Libri*, 1 aprilie 1991, în timpul războiului din Golf.

Fascismul etern a fost rostit în versiune engleză la un simpozion organizat de departamentele de italiană și franceză din cadrul Universității Columbia, pe 25 aprilie 1995, pentru a aniversa eliberarea Europei. A apărut ulterior sub titlul „Eternal Fascism" în *The New York Review of Books* (22 iunie 1995) și a fost tradus în *La Rivista dei Libri*, iulie–august 1995, sub titlul „Totalitarism *fuzzi* și Ur-Fascism" (versiune ce se deosebește de cea pe care o public aici doar prin câteva ușoare îndreptări formale). Trebuie însă

ținut seama că textul a fost conceput pentru un public de studenți americani și a fost rostit în zilele în care America era bulversată de atentatul din Oklahoma, precum și de descoperirea faptului (deloc secret) că în Statele Unite existau organizații militare de extremă dreapta. Prin urmare, tema antifascismului căpăta conotații deosebite în acea împrejurare, iar reflecția istorică urmărea să încurajeze o meditație asupra problemelor actuale din felurite țări — conferința fiind apoi tradusă de ziare și reviste în numeroase alte limbi. Faptul că mă adresam unor tineri americani explică de ce sunt furnizate informații și precizări aproape școlărești despre evenimente pe care cititorul italian ar trebui să le cunoască, și de ce am dat citate din Roosevelt, am făcut referire la antifascismul american, sau am insistat asupra întâlnirii euro-americane din zilele eliberării.

Despre presă este o expunere prezentată în cursul unor seminarii organizate de Senat (președinte Carlo Scognamiglio), în fața unor membri ai Senatului și a directorilor celor mai importante cotidiene italiene, participanți la vasta discuție ce a urmat. Textul a fost publicat ulterior prin grija aceluiași Senat în *Întâlnirile de studiu de la Palazzo Giustiniani. Presa și lumea politică azi*, Roma, Tipografia del Senato, 1995, care conține și intervențiile lui Carlo Scognamiglio, Eugenio Scalfari, Giulio Anselmi, Francesco Tabladini, Silvano Boroli, Walter Veltroni, Salvatore Carruba, Darko Bratina, Livio Caputo și Paolo Mieli.

Când intră în scenă celălalt reproduce un răspuns al meu către cardinalul Martini în cursul unui schimb de patru scrisori, organizat și publicat de revista *Liberal*. Respectivul epistolar a apărut apoi într-o căr-

țulie (*Ce crede cel ce nu crede?*, Roma, Atlantide Editoriale, 1996). Textul meu răspunde la întrebarea pe care mi-o adresase cardinalul Martini: „Pe ce își reazemă certitudinea și imperativul moral cel ce nu recurge, spre a-și fundamenta absolutul etic, nici la *principii metafizice* (sau la valori transcendente, în orice caz) și nici la *imperative categorice* universal valabile?" Pentru contextul dezbaterii fac trimitere, firește, la cărțulia citată care cuprinde atât notele, cât și intervențiile lui Emanuele Severino, Manlio Sgalambro, Eugenio Scalfari, Indro Montanelli, Vittorio Foa și Claudio Martelli.

Migrații, toleranță și intolerabil este un colaj. Primul paragraf reproduce prima parte dintr-o conferință rostită la 23 ianuarie 1997 în deschiderea dezbaterilor organizate de primăria orașului Valencia asupra perspectivelor Mileniului trei. Al doilea este o traducere și o adaptare a discursului introductiv la Forumul internațional asupra intoleranței, organizat la Paris de Académie Universelle des Cultures pe 26 și 27 martie 1997. Al treilea a fost publicat cu titlul „Să nu ne întrebăm pentru cine bat clopotele" în ziarul *Repubblica*, cu ocazia sentinței tribunalului militar din Roma împotriva lui Priebke.

Gânduri despre război

Acest articol vorbește despre Război, cu R mare, un război „cald" și purtat prin consensul explicit al națiunilor, în forma pe care el o capătă în lumea contemporană. Și fiindcă este oferit redacției în zilele în care trupele aliate au intrat în Kuwait City, se prea poate — dacă nu vor exista lovituri de teatru — ca el să fie citit atunci când toată lumea va considera că războiul din Golf a obținut un punctaj satisfăcător întrucât și-a atins scopul pentru care a fost declanșat. În acest caz, a vorbi despre imposibilitatea și zădărnicia războiului ar apărea ca o contradicție, căci nimeni n-ar mai fi dispus să considere zadarnică și imposibilă o întreprindere care a permis obținerea rezultatelor scontate. Și totuși reflecțiile care urmează *trebuie* să conteze, indiferent de cursul evenimentelor. Cu atât mai mult trebuie să conteze în cazul în care războiul permite dobândirea de rezultate „avantajoase", tocmai fiindcă acest lucru ar putea să ne convingă pe toți că războiul ar fi încă, într-un anume context, o opțiune rezonabilă. Deși e de datoria noastră să-l negăm.

Încă de la începutul războiului am ascultat sau citit felurite apeluri care reproșează „intelectualilor" că nu iau cuvenita poziție față de această dramă.

Și fiindcă respectiva majoritate care grăia sau scria astfel era de obicei reprezentată de intelectuali (în înțelesul sindical al termenului), se pune întrebarea din cine era formată minoritatea tăcută căreia i se cerea să ia cuvântul. Firește, era vorba de cei ce nu se pronunțaseră în chip „corect", optând pentru una din cele două părți implicate. Dovadă că, zi de zi, dacă cineva se pronunța altfel decât s-ar fi așteptat altcineva, era stigmatizat ca intelectual trădător, adică ațâțător la război, filocapitalist, adică pacifist filoarab.

Gâlceava mediatică din cadrul majorității zgomotoase demonstra că învinuirile aduse de unii altora erau justificate. Susținătorii necesității și inevitabilității conflictului erau calificați drept intervenționiști sadea; pacifiștii, în mare parte incapabili de a se sustrage sloganurilor și ritualurilor de acum câteva decenii, își meritau în orice clipă acuzația de a dori capitularea unora pentru a premia beligeranța celorlalți. Ca ritual de exorcizare, cine sprijinea conflictul trebuia să înceapă prin a afirma cât de crud era războiul, iar cel ce se opunea, trebuia să înceapă prin a afirma cât de crud era Saddam.

În fiecare din aceste cazuri am asistat cu siguranță la o dezbatere între intelectuali profesioniști, iar nu la o exercitare a funcției intelectuale. Intelectualii, văzuți ca o categorie, reprezintă un ansamblu foarte plin de nuanțe, după cum se știe prea bine. Altfel stau însă lucrurile când definești „funcția intelectuală". Aceasta constă într-un demers de identificare critică a acelor lucruri considerate suficient de apropiate de propriul concept de adevăr — și poate fi efectuată de oricine, chiar și de un margi-

nalizat ce se gândește la propria condiție și o exprimă într-un fel anume —, însă poate fi trădată de un scriitor care reacționează la evenimente în chip pasional, renunțând la filtrul reflecției.

De aceea, spunea Vittorini, intelectualul nu trebuie să sune goarna revoluției. Și asta nu pentru a se sustrage responsabilității unei opțiuni (pe care o poate face ca individ), ci fiindcă momentul acțiunii impune eliminarea oricăror nuanțe sau ambiguități (iată funcția de neînlocuit a ceea ce se cheamă *decision maker* în orice instituție), în timp ce funcția intelectuală constă în a explora ambiguitățile și a le aduce la lumină. Prima datorie a intelectualului este cea de a-și critica tovarășii de drum („a gândi" înseamnă a juca rolul de Greier Vorbitor[1]).

Se poate întâmpla ca intelectualul să prefere tăcerea din teama de a nu-i trăda pe cei cu care se identifică, crezând că, dincolo de erorile lor reale, de fapt ei urmăresc binele suprem pentru toți. Tragică alegere, de care istoria e plină, și pentru care, așa cum s-a văzut, unii și-au dat viața într-o luptă în care nu credeau, gândind că nu se poate tranzacționa loialitatea în schimbul adevărului. Loialitatea însă este o categorie morală, în timp ce adevărul, una teoretică.

Ceea ce nu înseamnă că funcția intelectuală este separată de cea morală. Decizia de a o exercita reprezintă o opțiune morală, cum tot o opțiune morală este cea a chirurgului de a decide incizia în carne vie pentru a salva o viață. Dar în clipa în care face incizia, chirurgul nu trebuie să aibă vreo emoție,

---

[1] Personaj în *Pinocchio*, un fel de mentor critic al celebrei marionete de lemn (*n. trad.*).

și nici atunci când decide să închidă, deoarece n-are nici un rost să continue operația. Funcția intelectuală poate să ducă și la rezultate insuportabile din punct de vedere emoțional, *fiindcă uneori trebuie rezolvate probleme demonstrând că nu au rezolvare.* Este o opțiune morală să-ți exprimi propria concluzie — sau să o treci sub tăcere (sperând că poate e greșită). Aceasta e drama celui ce, fie și pentru o singură clipă, își atribuie sarcina de „funcționar al umanității".

Au fost multe reacții ironice, chiar și dinspre tabăra catolică, în privința poziției Papei, care a spus că nu trebuie să se ajungă la război, s-a rugat, a oferit soluții alternative ce-au părut destul de limitate față de complexitatea evenimentelor. Pentru a-l justifica, prieteni și dușmani au conchis că bietul om nu-și făcea decât meseria, deoarece n-ar fi putut să spună altceva. Așa și este. Papa (din propriul punct de vedere față de adevăr) și-a exercitat funcția intelectuală și a spus că nu trebuie să se ajungă la război. Papa trebuie să spună că, dacă vrem să nu ieșim din litera Evangheliei, trebuie să întoarcem și celălalt obraz. Dar ce mă fac dacă vor să mă omoare? „Descurcă-te," *ar trebui* să spună Papa, „e treaba ta" — și cazuistica despre legitima apărare ar interveni apoi doar pentru a compensa fragilitatea omului, din care cauză nimeni nu e legat de exercițiul eroic al virtuții. Poziția e atât de ireproșabilă încât, dacă (și când) Papa mai adaugă ceva care poate fi înțeles ca o indicație practică, renunță la propria funcție intelectuală și face opțiuni politice (și e treaba sa).

Dacă lucrurile stau așa, comunitatea intelectuală, trebuie spus, nu a trecut sub tăcere în ultimii patru-

zeci și cinci de ani problema războiului. Dimpotrivă, a vorbit, și cu atât zel misionar, încât a schimbat radical felul în care omenirea vede războiul. Nicicând lumea nu a simțit mai acut întreaga oroare și ambiguitate a ceea ce se-ntâmpla. Cu excepția câtorva dementi, nimeni nu mai privea lucrurile în alb și negru. Faptul că totuși războiul a izbucnit e semn că discursul intelectualilor n-a avut decât un succes parțial, n-a fost suficient, n-a avut destul spațiu istoric. Este vorba însă de un accident. Astăzi lumea privește războiul cu alți ochi, cu totul altfel de cum putea să-l privească la începutul veacului, iar dacă acum cineva ar mai vorbi despre frumusețea războiului, ca singura igienă a lumii, locul său n-ar fi în istoria literaturii, ci în cea a psihiatriei. Cu războiul s-a întâmplat ceea ce s-a întâmplat și cu delictul de onoare sau legea talionului: nu contează că nimeni nu le mai practică, contează că societatea le consideră un rău, cu toate că odinioară le considera un bine.

Dar acestea ar fi tot niște reacții morale și emotive (și-atunci morala însăși poate accepta excepții de la interdicția de a ucide, tot așa cum sensibilitatea colectivă poate accepta orori și jertfe care să garanteze un bine major). În schimb, există un fel mai radical de a concepe războiul în termeni pur și simplu formali, de coerență internă, reflectând asupra condițiilor de înfăptuire posibilă, pentru a ajunge la concluzia că nu se mai poate declara război deoarece existența unei societăți a informației instantanee și a transporturilor rapide, a emigrației intercontinentale continue, racordată la noua tehnologie de luptă,

a făcut războiul imposibil și irațional. Războiul contravine chiar rațiunilor pentru care a fost inventat.

Care a fost în decursul veacurilor scopul unui război? Se purta un război pentru a înfrânge adversarul, astfel încât să se obțină un beneficiu de pe urma pierderilor lui, iar intențiile noastre — de a acționa într-un anume fel, pentru a dobândi un anume rezultat — să se realizeze tactic și strategic, făcând imposibile intențiile adversarului. În acest scop erau aruncate în joc toate forțele de care se dispunea. În fine, jocul avea loc între noi și adversar. Neutralitatea celorlalți, faptul că războiul nostru nu i-ar fi deranjat (și că într-o anumită măsură le-ar fi îngăduit să tragă un ce profit), era condiția necesară pentru libertatea noastră de mișcare. Nici chiar „războiul absolut" al lui Clausewitz[1] n-a putut să se sustragă acestor restricții.

Abia în veacul nostru s-a născut noțiunea de „război mondial", capabil să poată antrena și societăți situate în afara istoriei precum triburile polineziene. Datorită descoperirii energiei atomice, a televiziunii, a transporturilor aeriene, ca și o dată cu nașterea diferitelor forme de capitalism multinațional, au fost întrunite câteva condiții de imposibilitate a desfășurării războiului.

1. Armele nucleare au convins pe toată lumea că un conflict atomic n-ar avea învingători, ci doar

[1] Karl von Clausewitz (1780–1831), general prusac și teoretician militar. A scris lucrări de istorie și teorie militară, cea mai cunoscută fiind *Despre război*. A participat cu grad de colonel la bătălia de la Waterloo. Între 1818 și 1830 a condus Academia de Război din Berlin, iar apoi a fost numit șeful statului-major al armatei prusace (*n. red.*).

un singur învins: planeta. Dar dacă la început ne-am dat seama că războiul atomic este antiecologic, ne-am convins ulterior că orice război antiecologic este atomic și că, în fine, orice război nu poate fi decât antiecologic. Cine aruncă bomba atomică (sau cine poluează marea) declară război nu numai țărilor neutre, ci pământului în integralitatea sa.

2. Războiul nu se mai duce între două tabere distincte. Scandalul jurnaliștilor americani de la Bagdad e similar cu scandalul, de dimensiuni cu mult mai mari, a milioane de musulmani filoirakieni care trăiesc în țările aliate Irakului. În războaiele de altădată potențialii dușmani erau închiși (sau masacrați), un compatriot aflat pe teritoriul dușman care împărtășea cauza adversarului era, la sfârșitul războiului, spânzurat. Dar războiul nu mai poate reprezenta o confruntare directă tocmai din cauza naturii specifice capitalismului multinațional. Faptul că Irakul a fost înarmat de industriile occidentale nu este întâmplător. Capitalismul matur are tendința să se sustragă controlului exercitat de orice stat. Când guvernul american acuză companiile de televiziune că fac jocul dușmanului, el se crede încă victima unui complot al cercurilor filocomuniste; în contrapartidă, companiile de televiziune își închipuie că îl întruchipează pe eroicul Humphrey Bogart care-l face pe gangsterul nelegiuit să audă la telefon zgomotul rotativelor și-i spune: „E presa, bătrâne, pe-asta n-ai cum s-o oprești." Dar industria informației nu urmărește altceva decât să vândă informații, eventual cât mai dramatice. Nu se poate spune că presa ar refuza să sune trâmbița

războiului, ci că este pur și simplu ca o pianină mecanică ce reproduce o melodie transpusă anterior pe cilindrul său. Așa se face că în războiul de acum dușmanul se află în spatele frontului oricăreia dintre tabere, lucru pe care nici un Clausewitz nu l-ar fi putut accepta.

3. Chiar dacă mijloacelor de informare li s-ar pune căluș, noile tehnologii de comunicare ar permite circulația neîngrădită a informațiilor, pe care nici măcar un dictator nu le poate opri, fiindcă până și el folosește infrastructuri tehnologice minime, de care nu se poate dispensa. Acest flux de informație preia funcția pe care în războaiele tradiționale o îndeplineau serviciile secrete: neutralizează orice acțiune neașteptată — și nu se poate vorbi de război dacă adversarul nu ajunge să fie luat prin surprindere. Războiul produce o cunoaștere generalizată a dușmanului. Dar informația face ceva în plus: acordă permanent cuvântul adversarului (deși scopul oricărei politici belice e cel de a bloca propaganda adversă) și îi demoralizează pe cetățenii părților combatante în raport cu propriul lor guvern (în timp ce Clausewitz preciza că victoria este condiționată de coeziunea morală a tuturor combatanților). Toate războaiele din trecut mizau pe principiul conform căruia cetățenii, considerându-le drepte, ar fi dorit cu orice preț să nimicească inamicul. Acum însă informația nu numai că face să se clatine încrederea cetățenilor, ci îi pune și la grea încercare în fața morții dușmanilor — un fapt care nu mai este ceva îndepărtat și vag, ci vizibil și insuportabil.

4. Toate acestea interacționează cu faptul că, în termenii lui Foucault[1], puterea nu mai e monolitică și uniconceptuală: este difuză, pe parcele, într-o continuă aglutinare și destrămare de consensuri. Războiul nu mai pune față-n față două patrii, ci face să se confrunte forțe nelimitate. În acest joc fiecare centru de putere trage foloase, dar pe cheltuiala celorlalte. Dacă războiul din trecut îi îmbogățea pe negustorii de tunuri, câștig care făcea să treacă neobservat blocajul provizoriu al unor schimburi comerciale, noul război, pe lângă faptul că îi îmbogățește pe negustorii de tunuri, provoacă o criză (pe tot mapamondul) în industriile de transport aerian, divertisment și turism, și chiar în mass-media (care pierd publicitate comercială), și în general în toată industria de lux — osatura sistemului —, de la piața imobiliară până la cea de automobile. Știrea despre declanșarea unui război a făcut să salte cotațiile la Bursă, dar după o lună aceleași cotații de la Bursă au continuat să crească o dată cu primele zvonuri de pace. Nici vorbă de „cinism" în primul caz, sau de virtute, în al doilea caz. Bursa înregistrează oscilațiile jocului puterilor. În război, unele puteri economice se află în competiție cu altele, iar logica înfruntării lor e mai presus de logica puterilor de la nivelul național. Dacă industria consumului de stat (cum este armamentul) are nevoie de tensiune, cea a consumului individual are nevoie de fericire. Conflictul se joacă în termeni economici.

[1] Foucault, Michel (1926–1984) filozof francez, celebru mai ales prin lucrările sale din anii '60, între care amintim *Les mots et les choses, une archéologie des sciences humaines* — *Cuvintele și lucrurile, o arheologie a științelor omenești* (n. trad.).

5. Din perspectiva celor arătate, dar și din alte motive, războaiele nu mai seamănă, ca cele de odinioară, cu un sistem inteligent „în serie", ci cu un sistem inteligent „în paralel". Un sistem inteligent în serie, folosit, de pildă, pentru a construi mașini capabile să traducă sau să extragă inferențe din unele date informative, este dotat de programator astfel încât să ia, pe baza unui număr finit de reguli, decizii succesive, fiecare dintre ele fiind dependentă de o evaluare a deciziei precedente, urmând o structură arborescentă, alcătuită dintr-o serie de disjuncții binare. Vechea strategie războinică proceda astfel: dacă inamicul și-a deplasat trupele spre est, atunci trebuie să-i prevăd intenția de a porni ulterior spre sud; în acest caz, după aceeași logică, eu o să-mi deplasez trupele pe direcția nord-est, spre a-i tăia calea prin surprindere. Regulile inamicului erau și ale noastre, și fiecare, la rândul său, putea să ia o hotărâre, ca într-o partidă de șah.

În schimb, un sistem în paralel încredințează fiecărei celule dintr-o rețea decizia de a se acomoda într-o configurație finală conform unei distribuții de sarcini pe care operatorul nu o poate hotărî sau prevedea dinainte, deoarece rețeaua se confruntă cu niște reguli pe care nu le-a mai primit, se automodifică pentru a găsi soluția, și nu face deosebire între reguli și date. Adevărul e că se poate controla un asemenea sistem (zis și „neoconexional" sau „cu rețele neuronale"), controlând răspunsul dat prin răspunsul așteptat și reajustând sarcinile prin experimente succesive. Dar aceasta impune mai întâi ca operatorul să aibă timp, apoi să nu existe doi operatori concurenți care să distribuie sarcinile re-

ciproc contradictoriu și, în fine, ca fiecare celulă a rețelei „să reacționeze“ ca o celulă și nu ca un operator, adică să nu ia decizii care să decurgă din inferențe făcute pe baza comportamentului operatorilor și, mai ales, care să nu aibă interese străine de însăși logica rețelei. Pe de altă parte, într-un sistem de segmentare a puterii, fiecare celulă reacționează după propriile interese, străine atât de cele ale operatorului, cât și de tendințele autodinamice ale rețelei. Prin urmare, dacă — fie și ca metaforă — războiul e un sistem neoconexional, el evoluează și se stabilizează independent de voința celor doi combatanți. Interesant e felul cum, explicând funcționarea unei rețele neuronale, Arno Penzias (*Cum să trăim într-o lume High-Tech*, Milano, Bompiani, 1989, pp. 107–108) folosește o metaforă războinică: „Se știa că fiecare neuron în parte devenea din punct de vedere electric activ («împușca»), dacă era stimulat prin cablurile sale de *input* (numite *dendrite*) fin ramificate. În momentul «împușcăturii» un neuron emite semnale electrice de-a lungul unei serii de cabluri de *output* (numite *axoni*)... Și, întrucât «împușcătura» fiecărui neuron depinde de activitatea multor altora, nu există nici o modalitate simplă pentru a calcula ce și când ar trebui să aibă loc. [...] Conform dispunerii caracteristice a conexiunilor sinaptice, fiecare simulare de rețea neuronală de o sută de neuroni își definea propriul ansamblu de posibile stări de echilibru (dintr-un total de posibilități absolute de o mie de miliarde de miliarde de miliarde, sau 10^{30}).

Ca sistem neoconexional, războiul nu mai e un fenomen în care calculul și intenția protagoniștilor pot să aibă vreo valoare. Ca urmare a multiplicării

puterilor intrate în joc, el se distribuie conform unor acomodări de sarcini imprevizibile. Prin urmare, există chiar posibilitatea să se încheie, iar acomodarea finală să fie prielnică unuia dintre combatanți, dar în principiu, întrucât sfidează orice calcul decizional, el e pierdut pentru amândoi. Din cauza activității frenetice a operatorilor de control al rețelei, care primește impulsuri contradictorii, metafora noastră va sări în aer. Sfârșitul probabil al unui război este o confuzie generală. Vechiul război era ca o partidă de șah în care fiecare nu numai că putea să-și propună să mănânce cât mai multe piese ale adversarului, ci mai ales să-l conducă (speculând pe seama modului în care respectă regulile) la șah mat. În schimb, războiul contemporan este ca o partidă de șah în care ambii jucători (operând asupra aceleiași rețele) mănâncă piese de aceeași culoare (jocul nu mai e în alb și negru, ci monocolor). El este un joc autofag.

Pe de altă parte, a afirma că un conflict s-a dovedit a fi avantajos pentru cineva la un moment dat, ar presupune identificarea avantajului obținut „la un moment dat" cu avantajul final. Ar mai putea să fie însă invocat un moment final, dacă războiul ar mai fi, așa cum își dorea Clausewitz, continuarea politicii cu alte mijloace (din care cauză războiul ar lua sfârșit atunci când s-ar ajunge la o stare de echilibru apt să îngăduie revenirea la politică). Dar în secolul nostru politica de după război va fi mereu și în orice caz continuarea (cu orice mijloace) a premiselor impuse de război. Indiferent de ce curs va avea, după ce a provocat o reacomodare de sarcini care nu poate să corespundă pe deplin voinței

combatanților, războiul se va prelungi într-o dramatică instabilitate politică, economică și psihologică decenii în șir, care nu va putea produce decât o „politică războinică".

A fost oare vreodată altfel, ne întrebăm? E interzis să credem că Clausewitz n-a avut dreptate? Istoriografia recitește Waterloo ca pe o ciocnire armată între două posturi raționale (deoarece a existat un rezultat), deși Stendhal s-a priceput să-l descifreze în termenii hazardului. Concluzia că războaiele clasice ar fi produs rezultate raționale — un echilibru final — derivă din prejudecata hegeliană conform căreia istoria are o direcție și rezultatul unei medieri învederează teza și antiteza. Nu există nici o dovadă științifică (sau logică) a faptului că structurarea bazinului Mediteranei în urma războaielor punice, sau cea a Europei în urma războaielor napoleoniene, ar trebui să fie pusă în legătură cu starea de echilibru. Ar putea fi identificată cu o stare de dezechilibru care nu s-ar fi confirmat dacă n-ar fi existat războiul. Faptul că omenirea a recurs la război vreme de zeci de mii de ani ca la o rezolvare a stărilor de dezechilibru nu este mai convingător decât faptul că în aceeași perioadă omenirea s-a decis să-și rezolve dezechilibrele psihologice recurgând la alcool sau substanțe cu același efect devastator.

Și-aici se potrivește argumentul tabu-ului. Moravia îl sugerase la vremea sa: dacă după câteva secole omenirea a decis să introducă tabu-ul incestului, dându-și seama că endogamia exagerată dădea roade negative, s-ar putea să fi ajuns în punctul în care aceeași omenire simte nevoia instinctivă să declare tabu războiul. I s-a răspuns, în mod realist, că un

tabu nu este „proclamat" printr-o decizie morală sau intelectuală, ci se formează de-a lungul mileniilor în străfundurile nepătrunse ale conștiinței colective (din aceleași motive din care o rețea neuronală ar putea să ajungă de una singură, în cele din urmă, la o stare de echilibru). Cu siguranță, un tabu nu este proclamat: se autoproclamă. Există însă accelerări temporale de creștere. Pentru a-și da seama că împreunarea cu mama sau cu sora bloca schimbul dintre grupuri, a fost nevoie de zeci de mii de ani — tot astfel se pare că a fost nevoie de mult timp pentru ca omenirea să discearnă o relație de cauză și efect între actul sexual și graviditate. În schimb, pentru a sesiza că în caz de război companiile aeriene trag obloanele, au fost de ajuns două săptămâni. Așadar, este compatibil cu îndatorirea intelectuală și cu bunul-simț să semnalăm necesitatea unui tabu, pe care de altfel nimeni n-are căderea să-l proclame și să-i fixeze termenele de împlinire.

Este o îndatorire intelectuală să proclamăm absurditatea războiului. Chiar dacă n-ar exista o soluție alternativă. La rigoare, să amintim că veacul nostru a cunoscut o *excelentă* alternativă a războiului, și anume războiul „rece". Deși a constituit un prilej de grozăvii, nedreptăți, intoleranță, conflicte locale, teroare difuză, istoria va trebui în cele din urmă să admită că el a fost o soluție foarte umană și procentual blândă, care a avut chiar învingători și învinși. Dar nu e de competența funcției intelectuale să declare războaie reci.

Ceea ce unora li s-a părut a fi tăcerea intelectualilor în privința războiului, a fost poate doar teama de a vorbi la cald prin mass-media, aceasta și da-

torită faptului că mass-media face parte din război și instrumentele sale, și deci e periculos să fie considerate teritoriu neutru. Înainte de toate însă, mass-media mizează pe alte perspective de timp decât reflecția. Funcția intelectuală este totdeauna anticipatoare (a ceea ce ar putea să aibă loc) sau reacționează cu întârziere (despre ceea ce a avut loc); rar despre ceea ce se întâmplă, din motive de ritm, căci evenimentele sunt totdeauna mai rapide și mai presante decât reflecția asupra celor întâmplate. De aceea Cosimo Piovasco di Rondo[1] se mutase în copaci: nu pentru a se sustrage datoriei intelectuale de a-și înțelege și împărtăși propriul timp, ci pentru a-l înțelege și împărtăși mai bine.

Dar chiar și atunci când se retrage în zone de tăcere tactică, reflecția despre război impune în cele din urmă ca această tăcere să se manifeste cu glas tare: cu conștiința contradicțiilor unei proclamări a tăcerii, a puterii persuasive a unui act de neputință, a faptului că meditația nu scutește de asumarea unor răspunderi individuale. Dar prima datorie este aceea de a spune că războiul astăzi anulează orice inițiativă umană, și chiar sfârșitul său aparent (împreună cu izbânda aparentă a cuiva) nu poate opri jocul deja autonom de *sarcini* încâlcite în propria lor rețea. Fiindcă orice sarcină „povară fiind, împovărează, și cu cât împovărează, atârnă mai tare de cineva... și tinde și să coboare, încât nivelul următor depășește în josnicie punctul pe care îl atinge de fiecare dată... Povara nu poate fi nicicând satisfăcută"

---

[1] Personaj din romanul lui Italo Calvino *Baronul din copaci* (*n. trad.*).

(Michelstaedter[1]). Această coborâre nu poate fi justificată, căci — în termenii drepturilor speciei — e mai condamnabilă decât un delict: e o risipă.

[1] Michelstaedter, Carlo (1887–1910) poet și filozof italian, autor al lucrării *La persuasione e la rettorica*, apărută postum, ca și volumul de *Poesie* (*n. trad.*).

Fascismul etern

În 1942, la vârsta de zece ani, am câștigat primul premiu la *Ludi Juveniles* (un concurs cu participare liberă, obligatorie pentru tinerii fasciști italieni — adică pentru toți tinerii italieni). Compusesem cu îndemânare retorică pe tema: „Trebuie să murim pentru gloria lui Mussolini și destinul nemuritor al Italiei?" Răspunsul meu fusese afirmativ. Eram un băiat isteț.

După un an, în 1943, am descoperit înțelesul cuvântului „libertate". Voi povesti această întâmplare la sfârșitul expunerii mele. În acel moment „libertate" nu însemna încă „eliberare". Mi-am petrecut doi ani din copilărie printre SS, fasciști și partizani, ce trăgeau unii într-alții, și-am învățat cum să mă feresc de gloanțe. Ceea ce n-a fost rău ca exercițiu.

În aprilie 1945 partizanii au pus stăpânire pe Milano. Două zile mai târziu au sosit în micul oraș unde locuiam. A fost un moment de bucurie. Piața din centru era plină de oameni care cântau și fluturau steaguri, aclamându-l zgomotos pe Mimo, căpetenia partizanilor din zonă. Mimo, fost șef de post la jandarmerie, se dăduse cu badoglienii[1] și-și lăsase

---

[1] Mareșalul Badoglio (1871–1956), șef al statului-major, demisionar în 1940 ca urmare a eșecului armatei italiene în Grecia,

un picior într-una din ciocniri. A apărut la balconul primăriei, ținându-se în cârje, tras la față, a încercat să potolească mulțimea cu un gest. Eram și eu acolo, așteptând să-l aud vorbind, deoarece toată copilăria îmi fusese marcată de marile discursuri istorice ale lui Mussolini, din care la școală învățasem pe de rost pasajele mai însemnate. Tăcere. Mimo a vorbit, vocea răgușită abia dacă i se auzea. A spus: „Cetățeni, prieteni. După atâtea jertfe dureroase... iată-ne împreună. Slavă celor căzuți pentru libertate." Asta a fost tot. S-a întors de unde ieșise. Mulțimea striga, partizanii și-au ridicat armele și au tras în aer câteva salve de bucurie. Noi, băieții, ne-am repezit să adunăm cartușele, prețioase obiecte de colecție, dar învățasem și faptul că libertatea cuvântului înseamnă eliberarea de retorică.

După câteva zile au apărut primii soldați americani. De fapt, afro-americani. Primul yankeu pe care l-am întâlnit era un negru, Joseph, care mi-a făcut cunoștință cu aventurile lui Dick Tracy și ale lui Li'l Abner. Benzi desenate în culori și care pe deasupra miroseau bine.

Unul dintre ofițeri (maiorul sau căpitanul Muddy) era cazat în vila familiei a două colege de școală. Eram ca la mine acasă în grădina aceea unde câteva doamne se strângeau în jurul căpitanului Muddy, conversând într-o franceză aproximativă. Căpitanul Muddy avea o bună educație superioară și se descurca puțin în franceză. Așa se face că prima mea imagine cu eliberatori americani, după atâtea figuri palide în cămăși negre, a fost cea a unui negru cult

formează noul guvern după căderea fascismului și executarea lui Mussolini (*n. trad.*).

în uniformă galben-verde și care spunea: *„Oui, merci beaucoup Madame, moi aussi j'aime le champagne...“* Din păcate șampania lipsea, în schimb prima mea *chewing-gum* am căpătat-o de la căpitanul Muddy, la care tot mestecam cât era ziua de lungă. Noaptea o puneam într-un pahar cu apă, ca să fie proaspătă a doua zi.

Prin mai am auzit vorbindu-se că războiul s-a sfârșit. Pacea m-a făcut să mă simt ciudat. Îmi închipuisem că războiul permanent reprezenta condiția normală pentru un tânăr italian. În lunile ce-au urmat, am aflat că Rezistența nu era doar un fenomen local, ci unul european. Am învățat alte cuvinte, pe cât de noi, pe-atât de excitante, cum ar fi *„reseau“*, *„maquis“*, *„armée secrète“*, *„Rote Kapelle“*, „ghetoul din Varșovia“. Am văzut primele fotografii ale Holocaustului și i-am priceput înțelesul înainte de a cunoaște cuvântul. Mi-am dat seama de ce grozăvii fusesem eliberați.

Există azi în Italia oameni care se întreabă dacă Rezistența a avut un impact militar real asupra mersului războiului. Pentru generația mea, chestiunea e nerelevantă: noi am priceput imediat însemnătatea morală și psihologică a Rezistenței.

Aveam toate motivele să ne mândrim că noi europenii n-am așteptat eliberarea cu brațele încrucișate. Cred că și pentru tinerii americani care și-au dat tributul de sânge pe altarul libertății noastre era important să știe că în spatele frontului existau europeni care deja își făceau datoria.

Există azi în Italia indivizi care spun că mitul Rezistenței era o minciună comunistă. Comuniștii, ce-i drept, au exploatat Rezistența ca pe o proprietate

personală, de vreme ce jucaseră un rol principal; deși eu îmi aduc aminte de partizani cu eșarfe de culori diferite.

Îmi petreceam nopțile lipit de radio — cu ferestrele închise, micul spațiu din jurul aparatului în bezna generală era singurul halou luminos — ascultând mesajele pe care Radio Londra le transmitea partizanilor. Mesaje obscure și totodată poetice („Soarele încă răsare", „Trandafirii vor înflori") și, în cea mai mare parte, „mesaje pentru doamna Franchi". Cineva mi-a șoptit că Franchi era șeful unuia din cele mai puternice grupuri clandestine din nordul Italiei, un bărbat al cărui curaj intrase în legendă. Franchi a devenit eroul meu. Franchi (al cărui nume adevărat era Edgardo Sogno) era un monarhist, un anticomunist înrăit care după război s-a aliat cu unele grupări de extremă dreapta, fiind acuzat de colaborare la o lovitură de stat reacționară. Dar ce contează? Sogno[1] continuă să rămână visul copilăriei mele. Eliberarea a fost o realizare comună a unor oameni de diverse orientări.

Există azi în Italia unele persoane care spun că războiul de eliberare a fost o perioadă tragică de dezbinare și că acum avem nevoie de o reconciliere națională. Amintirea acelor ani teribili ar trebui să fie reprimată. Însă reprimarea provoacă nevroză. Dacă reconcilierea presupune compasiune și respect pentru toți cei care au luptat în războiul lor cu bună-credință, iertarea nu înseamnă uitare. Pot chiar să accept că Eichmann a crezut cu sinceritate în misiunea lui, dar asta nu mă face să spun: „Okay, în-

---

[1] *sogno* = *vis*, în italiană (*n. red.*).

toarce-te și fă mai departe tot așa." Scopul nostru este acela de a reaminti ce s-a întâmplat și de a afirma solemn că „ei" nu trebuie să mai facă niciodată așa ceva.

Dar cine sunt „ei"?

Dacă ne gândim la guvernele totalitare care au dominat Europa înainte de al doilea război mondial, putem spune liniștiți că ar fi greu de închipuit o revenire a lor în aceeași formă în împrejurări istorice diferite. Dacă fascismul lui Mussolini era fundamentat pe ideea unui lider carismatic, pe corporatism, pe utopia „destinului inevitabil al Romei", pe o ambiție imperialistă de a cuceri noi teritorii, pe un naționalism exacerbat, pe idealul unei întregi națiuni înregimentate în cămăși negre, pe respingerea democrației parlamentare, pe antisemitism, atunci n-am nici o rezervă să admit că Alleanza Nazionale[1], născută din MSI[2], este neîndoielnic un partid de dreapta, dar are puțin de-a face cu vechiul fascism. Din aceleași motive, chiar dacă mă îngrijorează diversele mișcări filonaziste, active ici-colo prin Europa, inclusiv în Rusia, nu cred că nazismul, în forma lui originală, mai are puterea să reapară ca mișcare a unei întregi națiuni.

Totuși, chiar dacă regimurile politice pot fi răsturnate, iar ideologiile pot fi criticate și dezmințite, în spatele unui regim și al ideologiei sale există întotdeauna un anume fel de a gândi și a simți, o serie

---

[1] Partidul *Alleanza Nazionale*, condus de Gianfranco Fini, actual partid de guvernământ (*n. trad.*).

[2] Movimento Sociale Italiano, partid constituit în 1946 din simpatizanții regimului fascist; s-a aflat în centrul unor episoade tulburi din viața politică italiană în anii '70 (*n. trad.*).

de deprinderi culturale, o nebuloasă de instincte obscure și pulsiuni impenetrabile. Prin urmare, mai există oare vreo altă fantomă care bântuie prin Europa (ca să nu mai vorbim de alte părți ale lumii)?

Ionesco a spus cândva că „numai cuvintele contează și restul e vorbărie". Deprinderile lingvistice reprezintă adesea simptome importante ale unor sentimente neexprimate.

Așa că dați-mi voie să întreb de ce nu doar Rezistența, ci tot cel de-al doilea război mondial au fost caracterizate în toată lumea drept o luptă contra fascismului. Dacă recitiți *Pentru cine bat clopotele* de Hemingway, veți descoperi că Robert Jordan își identifică dușmanii cu fasciștii, chiar dacă se gândește la falangiștii spanioli.

Îngăduiți-mi să-i dau cuvântul lui Franklin Delano Roosevelt: „Izbânda poporului american și a aliaților săi va fi o izbândă contra fascismului și capătul de drum al despotismului pe care acesta îl reprezintă" (23 septembrie 1944).

În vremea lui McCarthy[1], americanii care luaseră parte la războiul civil spaniol erau numiți „antifasciști prematuri" — prin asta înțelegându-se că lupta împotriva lui Hitler în anii patruzeci era o datorie morală pentru orice bun american, dar că lupta împotriva lui Franco prea devreme, în anii treizeci, era suspectă. De ce o expresie ca „Fascist pig" era întrebuințată de radicalii americani chiar și pentru a desemna un polițist care nu era de acord cu

---

[1] Președinte al comisiei senatului SUA pentru reprimarea activităților antiamericane, de numele său e legată psihoza vânătorii de vrăjitoare din anii '50 și, prin extensiune, violența polițienească împotriva libertăților politice și civile (*n. trad.*).

ceea ce fumau ei? De ce nu spuneau: „Porc Cagoulard"[1], „Porc falangist"[2], „Porc ustaș"[3], „Porc Quisling"[4], „Porc Ante Pavelic", „Porc nazist"?

Mein Kampf este manifestul atotcuprinzător al unui program politic. Nazismul avea o teorie a rasismului și arianismului, o noțiune precisă despre *entartete Kunst*, adică „arta degenerată", o filozofie a voinței de putere și a *Übermensch*[5].

Nazismul era fățiș anticreștin și neopăgân, în același fel în care acel Diamat (versiunea oficială a marxismului sovietic) al lui Stalin era evident materialist și ateu. Dacă prin totalitarism se înțelege un regim care subordonează toate actele individuale statului și ideologiei sale, atunci de bună seamă nazismul și stalinismul erau regimuri totalitare.

Fascismul a fost cu siguranță o dictatură, dar nu era pe deplin totalitar, nu atât datorită blândeții sale, cât din cauza slăbiciunilor filozofice ale ideologiei sale. În ciuda a ceea ce îndeobște se crede, fascismul italian nu avea o filozofie. Articolul despre fascism

---

[1] *Cagoulards*: membri ai organizației franceze subversive de extremă dreapta, *La Cagoule*, apărută în 1936. Între diversele acte de terorism și asasinate revendicate, amintim uciderea fraților Carlo și Nello Rosselli. (*n. trad.*).

[2] Organizație paramilitară a milițiilor falangiste spaniole (*n. trad.*).

[3] În lb. croată, *răsculat*. Membri ai unei mișcări separatiste croate, de orientare național-fascistă, creată în 1929 de Ante Pavelic (*n. trad.*).

[4] Quisling, Vidkung (1887–1945), om politic norvegian. Ministru al apărării, a întemeiat un partid naționalist și filonazist în 1933. După debarcarea germană în Norvegia, a creat un guvern-marionetă. În 1945 s-a predat frontului patriotic care l-a condamnat la moarte și executat (*n. trad.*).

[5] Supraom, în lb. germ. (*n. trad.*)

semnat de Mussolini în Enciclopedia Treccani a fost scris sau fundamental inspirat de Giovanni Gentile[1], dar reflecta o noțiune din concepția hegeliană târzie de „stat etic și absolut" pe care Mussolini n-a priceput-o complet niciodată. Mussolini n-avea nici o filozofie, ci doar o retorică. A debutat ca ateu militant, ca apoi să semneze concordatul cu Biserica și să-i agreeze pe episcopii care binecuvântau stindardele fasciste. În primii săi ani anticlericali, conform unei legende demne de încredere, i-ar fi cerut într-o zi lui Dumnezeu să-l trăsnească, spre a-și dovedi existența. Dumnezeu, evident, avea alte treburi. În anii care au urmat, Mussolini cita mereu, în discursurile sale, numele lui Dumnezeu și nu-i displăcea să fie numit „omul Providenței". Se poate spune că fascismul italian a fost prima dictatură de dreapta care a dominat o țară europeană, și că toate mișcările asemănătoare și-au găsit ulterior un soi de arhetip în regimul lui Mussolini.

Fascismul italian a fost cel dintâi creator al unei liturghii militare, al unui folclor și chiar și a unui fel de îmbrăcăminte reușind să aibă în străinătate mai mult succes decât Armani, Benetton sau Versace. Abia prin anii treizeci și-au făcut apariția mișcări fasciste în alte țări precum Anglia cu al ei Mosley, în Letonia, Estonia, Lituania, Polonia, Ungaria, România, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia, Spania, Portugalia, Norvegia și chiar America de Sud, ca

[1] Gentile, Giovanni (1875–1944) profesor de filozofie, ministru al învățământului în primul guvern Mussolini (1922), colaborator al regimului fascist și teoretician al doctrinei fasciste, fidel dictaturii până la ultimul său act (*Repubblica di Salo*). Este ucis de partizani în 1944 la Florența (*n. trad.*).

să nu mai vorbim de Germania. Fascismul italian a convins mulți lideri liberali europeni că noul regim e apt să realizeze reforme sociale interesante, capabile să reprezinte o alternativă moderat revoluționară la amenințarea comunistă.

Cu toate astea, prioritatea istorică nu mi se pare un motiv suficient pentru a explica de ce cuvântul „fascism" a devenit o sinecdocă, o denumire *pars pro toto*[1] pentru diverse mișcări totalitare. N-are nici un rost să credem că fascismul conținea toate elementele totalitarismelor care au urmat, ca să spunem așa, „în stare de chintesență". Dimpotrivă, fascismul nu avea nici o chintesență, și nici măcar o singură esență. Era un totalitarism *fuzzy*[2].

Fascismul nu era o ideologie monolitică, ci mai degrabă un colaj de felurite idei politice și filozofice, un stup de contradicții. Se poate oare să ne închipuim o mișcare totalitară care să reușească să pună laolaltă monarhia și revoluția, armata regală și miliția personală a lui Mussolini, privilegiile dăruite Bisericii și o educație de stat care exalta violența, controlul absolut și piața liberă? Partidul fascist se născuse proclamându-și noua sa ordine revoluționară, dar era finanțat de cei mai conservatori proprietari de pământ, care-și doreau o contrarevoluție. Fascismul a debutat ca republican și a supraviețuit douăzeci de ani proclamându-și loialitatea față de familia regală, îngăduind unui „duce" să meargă

---

[1] În lb. latină: parte pentru întreg (*n. trad.*).

[2] Întrebuințat în prezent în logică pentru a califica ansambluri „estompate", cu contururi imprecise, termenul *fuzzy* ar putea fi tradus cu „estompat", „confuz", „imprecis", „neclar" (*n. autorului*).

înainte braț la braț cu un „rege" căruia i s-a oferit și titlul de „împărat". Iar când în 1943 regele l-a concediat pe Mussolini, partidul a reapărut după două luni, sprijinit de nemți, sub drapelul unei republici „sociale", reciclându-și vechea partitură revoluționară, îmbogățită cu accente aproape iacobine.

A existat o singură arhitectură nazistă, și o singură artă nazistă. Dacă arhitectul nazist era Albert Speer, nu era loc pentru Mies van der Rohe[1].

Tot astfel, sub Stalin, dacă Lamarck avea dreptate, nu era loc pentru Darwin. Dimpotrivă, au existat cu siguranță și arhitecți fasciști, dar alături de pseudo-coloseumurile proiectate de ei, s-au înălțat și edificii inspirate de raționalismul modern al lui Gropius.

N-a existat un Jdanov[2] fascist. În Italia au existat două importante premii artistice: premiul Cremona, controlat de un fascist incult și fanatic cum era Farinacci, care încuraja o artă propagandistică (îmi amintesc de niște tablouri intitulate *Ascultând la radio un discurs al Ducelui* sau *Stări mentale create de Fascism*), precum și premiul Bergamo, sponsorizat de un fascist cult și destul de tolerant, ca Bottai[3],

---

[1] Considerat unul din cei mai mari arhitecți ai veacului XX alături de Gropius, le Corbusier și F.L. Wright, Mies van der Rohe (1886–1969) a emigrat din Germania natală în 1938 în SUA, unde a și murit (*n. trad.*).

[2] Jdanov, Andrei (1896–1948) om politic sovietic, președinte al Sovietului Suprem (1946–47), apoi al Kominform-ului, cunoscut prin intransigența sa antioccidentală (*n. trad.*).

[3] Bottai, Giuseppe (1895–1959) om politic, fondator al partidului fascist în 1919, ministru al corporațiilor, apoi al învățământului. S-a numărat printre cei ce au provocat căderea lui Mussolini. În 1943 se înrolează în legiunea străină, iar după

care apăra arta pentru artă și noile experiențe ale artei de avangardă care în Germania fuseseră surghiunite sub eticheta de corupte și criptocomuniste, contrare *kirtsch*-ului nibelungic, singurul acceptat de altfel.

Poetul național era D'Annunzio, un *dandy* care în Germania sau în Rusia ar fi fost trimis în fața plutonului de execuție. Este ridicat la rangul de Profet al regimului pentru că promova naționalismul și cultul eroilor — cu adaosul unor doze mari de decadentism francez.

Sau să ne gândim la futurism. Ar fi trebuit să fie considerat o pildă de *entartete Kunst*, la fel ca expresionismul, cubismul, suprarealismul. Dar fiindcă cei dintâi futuriști italieni erau naționaliști, încurajau din rațiuni estetice participarea italiană la primul război mondial, preamăreau viteza, violența, riscul, aceste aspecte au părut oarecum apropiate de cultul fascist al tinerilor. Când fascismul s-a identificat cu imperiul roman, descoperind tradițiile rurale, Marinetti (care ridica în slăvi un automobil mai frumos decât Victoria din Samotrace și voia chiar să ucidă clarul de lună) a fost numit membru al Academiei italiene, care trata clarul de lună cu mare respect.

Mulți dintre viitorii partizani și viitorii intelectuali ai Partidului Comunist au fost educați de GUF, asociația fascistă a studenților universitari, care trebuia să fie leagănul noii culturi fasciste. Aceste cluburi au devenit un fel de ghiveci intelectual în care noile idei circulau fără vreo opreliște ideologică,

---

câțiva ani revine în Italia, se dedică publicisticii la reviste de extremă dreaptă (*n. trad.*).

nu atât fiindcă oamenii de partid ar fi fost toleranți, cât fiindcă prea puțini dispuneau de instrumente intelectuale spre a le controla.

În cursul celor douăzeci de ani[1] poezia ermeticilor a reprezentat o reacție la stilul pompos al regimului; acestor poeți li s-a îngăduit să-și elaboreze protestul literar din interiorul turnului de fildeș. Felul de a simți al ermeticilor era exact contrariul cultului fascist al optimismului și eroismului. Regimul îngăduia acest dezacord fățiș, chiar dacă din punct de vedere social era imperceptibil, deoarece nu dădea suficientă atenție unui jargon atât de încifrat.

Ceea ce nu înseamnă că fascismul italian a fost tolerant. Gramsci[2] a fost întemnițat până la moarte, Matteotti[3] și frații Rosselli[4] au fost asasinați, presa liberă, suprimată, sindicatele, destrămate, disidenții politici, surghiuniți pe insule îndepărtate; puterea legislativă a devenit o simplă ficțiune și cea executivă (care controla puterea judecătorească precum

---

[1] Cei douăzeci de ani, durata oficială a fascismului italian (1923–1943) (*n. trad.*).

[2] Gramsci, Antonio (1891–1937), gânditor și om politic, fondator al PCI; în 1926 este condamnat de guvernul fascist la 20 de ani de închisoare. Autor al lucrării apărute postum *Caiete din carceră* (*n. trad.*).

[3] Matteotti, Gracomo (1885–1924), om politic, deputat socialist, secretar al partidului socialist. În 1924 este răpit de ucigași tocmiți, înjunghiat și abandonat pe un câmp, trupul său fiind găsit după două luni (*n. trad.*).

[4] Carlo Rosselli (1899–1937), om politic, exponent al mișcării socialist-liberale, fondată de el sub emblema *„Giustizia e libertà"*. Luptător în Spania în 1936, a fost asasinat în 1937 de un grup de *cagoulards*. Fratele său Nello, istoric al curentelor politice din Risorgimento și al mișcării muncitorești, a avut aceeași soartă (*n. trad.*).

și mass-media) emana direct noile legi, între care și cele pentru apărarea rasei (sprijinul oficial italian la Holocaust).

Imaginea incoerentă pe care am descris-o nu se datora nici pe departe toleranței: era o pildă de dezlânare politică și ideologică. O „dezlânare ordonată" totuși, o confuzie articulată. Fascismul din punct de vedere filozofic era o aiureală, însă din punct de vedere emoțional era bine consolidat de câteva arhetipuri.

Iată-ne ajunși la a doua parte a tezei mele. A existat doar un singur nazism, și nu putem numi „nazism" falangismul hipercatolic al lui Franco, de vreme ce nazismul e fundamental păgân, politeist și anticreștin, altfel nu e nazism. Dimpotrivă, de-a fascismul se poate juca în multe feluri, iar numele jocului nu se schimbă. Cu noțiunea de „fascism" se întâmplă ceea ce, după Wittgenstein[1], se întâmplă cu noțiunea de joc. Un joc poate fi sau nu competitiv, poate interesa una sau mai multe persoane, poate pretinde o pricepere specială sau nici una, poate fi jucat pe bani sau nu. Jocurile reprezintă o serie de activități felurite care dau la iveală doar o oarecare „asemănare de familie".

1	2	3	4
abc	*bcd*	*cde*	*def*

---

[1] Wittgenstein, Ludwig (1889–1951), logician britanic de origine austriacă. Lucrarea sa, *Tractatus logico philosophicus* (1921), demonstrează că filozofia elaborează logica limbajului nostru, eliminând enunțurile despuiate de sens (*n. trad.*).

Să presupunem că există o serie de grupări politice. Gruparea 1 e caracterizată de aspectele *abc*, gruparea 2 de *bcd*, ș.a.m.d. 2 e similar cu 1 având două elemente în comun. 3 se aseamănă cu 2, iar 4 se aseamănă cu 3 din același motiv. Să observăm că 3 e similar și cu 1 (au în comun elementul *c*). Cazul cel mai curios îl avem la 4, evident similar lui 3 și lui 2, dar fără nici o trăsătură în comun cu 1. Cu toate astea, ca urmare a seriei neîntrerupte de similarități descrescătoare între 1 și 4, se păstrează, printr-un soi de tranzitivitate iluzorie, un aer de familie între 4 și 1.

Termenul de „fascism" se adaptează la tot, fiindcă pot să fie eliminate dintr-un regim fascist unul sau mai multe elemente, fără a-i fi știrbită vreun moment marca fascistă. Separați fascismul de imperialism și-l veți avea pe Franco sau pe Salazar; luați-i colonialismul, și veți avea fascismul balcanic. Adăugați fascismului italian un anticapitalism radical (care nu l-a fascinat vreodată pe Mussolini) și-l veți avea pe Ezra Pound[1].

Adăugați cultul mitologiei celtice și misticismul Graal-ului (cu totul străin de fascismul oficial) și-l

---

[1] Pound, Ezra (1885–1972), poet american, autor al celebrelor *Cantos*, unul din monumentele poeziei contemporane; și-a petrecut o mare parte din viață în Europa, unde a și murit (Veneția). Din 1921 se stabilește în Italia convins că regimul lui Mussolini avea puncte semnificative în comun cu sistemul social năzuit de el, inspirat de „socialismul corporatist" al lui C.H. Douglas. Internat în lagăr de poliția militară aliată în 1945 sub acuzația de propagandă antiamericană, E. P. este declarat bolnav mintal și internat într-un ospiciu din SUA. Eliberat în 1959, se întoarce în Italia, a doua sa patrie (*n. trad.*).

veți avea pe unul din cei mai respectați *guru* fasciști, Julius Evola.[1]

În ciuda acestui amalgam, consider că e posibil să dau o listă de trăsături tipice a ceea ce aș vrea să numesc „Ur-Fascism" sau „fascismul etern". Respectivele trăsături nu pot fi înregimentate într-un sistem; multe se contrazic reciproc și sunt tipice pentru alte forme de despotism sau fanatism. E de ajuns însă ca una din ele să fie prezentă, pentru a face să se coaguleze o nebuloasă fascistă.

1. Prima trăsătură a unui Ur-Fascism este *cultul tradiției.* Tradiționalismul e mai vechi decât fascismul. N-a fost tipic numai pentru gândirea contrarevoluționară catolică ulterioară Revoluției franceze, de vreme ce s-a născut în perioada elenistă târzie ca o reacție la raționalismul grec clasic.

În bazinul Mediteranei, popoare de felurite religii (acceptate toate cu indulgență de către Pantheonul roman) au început să viseze la o revelație primită în zorii istoriei omului. Această revelație rămăsese vreme îndelungată ascunsă sub vălul unor limbi de-acum uitate. Încredințată hieroglifelor egiptene,

---

[1] Iulius Evola (1889–1974) debutează ca pictor dadaist și exeget al avangardelor artistice europene; se reciclează ulterior în gânditor antimodernist, antimaterialist, antipropeist. Sursă teoretică a noii drepte italiene, Evola critică atât bolșevismul, cât și americanismul; este autorul unei faimoase lucrări *Revoltă contra lumii moderne* (1934). Colaborează la publicațiile de orientare fascistă, conferențiază în Germania, scrie despre problemele fierbinți ale vremii, ebraice, rasiale, dar și despre yoga, magie, politică sau erotism. Continuă acest tip de activism eclectic până la moarte, cărțile sale mai citate fiind *Oameni și ruine* și *A călări tigrul* (*n. trad.*).

runelor celtice, textelor sacre, încă necunoscute, ale religiilor asiatice.

Această nouă cultură trebuia să fie *sincretică*. „Sincretism“ înseamnă nu numai, așa cum spun dicționarele, îmbinarea unor forme diverse de credințe sau practici. O astfel de îmbinare *trebuie să îngăduie contradicțiile*. Toate mesajele originale conțin un germen de înțelepciune, iar când par a spune lucruri diferite sau incompatibile, e doar fiindcă toate fac aluzie, alegoric, la un adevăr străvechi.

Prin urmare, *nu e cu putință dezvoltarea cunoașterii*. Adevărul a fost deja vestit o dată pentru totdeauna, iar noi putem doar să interpretăm în continuare mesajul său abscons. E de-ajuns să ne uităm în registrul oricărei mișcări fasciste pentru a-i găsi pe principalii gânditori tradiționaliști. Gnoza nazistă se hrănea cu elemente tradiționaliste, sincretice, oculte. Cea mai importantă sursă teoretică a noii drepte italiene, Iulius Evola, amesteca Graal-ul cu Protocoalele Înțelepților Sionului, alchimia cu Sacrul Imperiu Roman. Însuși faptul că, pentru a-și demonstra deschiderea mintală, o parte a dreptei italiene și-a amplificat recent lista, alăturându-i pe De Maistre, Guénon și Gramsci, este o dovadă convingătoare de sincretism.

Dacă explorați rafturile care în librăriile americane poartă indicația „New Age“, îl veți găsi chiar și pe Sf. Augustin, care, după câte se știe, nu era fascist. Dar chiar faptul de a-l pune pe Sf. Augustin lângă megaliții de la Stonehenge este un simptom de Ur-Fascism.

2. Tradiționalismul presupune *refuzul modernismului*. Atât fasciștii, cât și naziștii adorau tehnolo-

gia, în vreme ce gânditorii tradiționaliști de obicei refuză tehnologia considerând că e o negare a valorilor spirituale tradiționale. Totuși, deși nazismul s-a mândrit cu succesele sale industriale, lauda sa la adresa modernității era doar înfățișarea de fațadă a unei ideologii bazate pe „sânge" și „pământ" (*Blut und Boden*). Respingerea lumii moderne, sub masca înfierării modului de viață capitalist, viza în special repudierea spiritului anului 1789 (sau a lui 1776, evident). Iluminismul, vârsta Rațiunii sunt văzute ca începutul depravării moderne. În acest sens, Ur-Fascismul poate fi definit drept „iraționalism".

3. Iraționalismul depinde și de cultul *acțiunii pentru acțiune*. Acțiunea e frumoasă prin sine și prin urmare trebuie să fie realizată spontan și fără nici un moment de reflecție. A gândi este o formă de castrare. De aceea *cultura e suspectă* în măsura în care ea se legitimează prin atitudini critice. Începând cu declarația atribuită lui Goebbels („Când aud că vine vorba de cultură, scot pistolul") și sfârșind cu folosirea frecventă a unor expresii ca „Porcii de intelectuali", „Capete de ou", „Snobi radicali", „Universitățile sunt un cuib de comuniști", suspiciunea față de lumea intelectuală a fost mereu un simptom al Ur-Fascismului. Intelectualii fasciști oficiali erau serios angajați în acuzarea culturii moderne și a inteligenției liberale de a fi abandonat valorile tradiționale.

4. Nici o formă de sincretism nu poate îngădui critica. Spiritul critic operează distincții, iar a face distincții e un semn de modernitate. În cultura modernă, comunitatea științifică recurge la dezacord

ca instrument de dezvoltare a cunoștințelor. Pentru Ur-Fascism *dezacordul înseamnă trădare.*

5. Dezacordul e și un semn al diversității. Ur-Fascismul evoluează și caută consensul exploatând și exasperând fireasca *teamă de diferență.* Primul apel al unei mișcări fasciste sau prematur fasciste este lansat contra intrușilor. Ur-Fascismul este deci rasist prin definiție.

6. Ur-Fascismul izvorăște din frustrarea individuală sau socială. Ceea ce explică de ce una dintre trăsăturile tipice ale fascismului istoric a fost *apelul către clasele de mijloc frustrate,* lezate de o criză economică sau umilință politică, înspăimântate de presiunea grupurilor sociale subalterne. În vremurile noastre, în care foștii „proletari" sunt în curs de a deveni mica burghezie (iar Lumpenii[1] se autoelimină de pe scena politică), fascismul își va găsi audiența în această nouă majoritate.

7. Celor lipsiți de orice identitate socială, Ur-fascismul le spune că unicul lor privilegiu este și cel mai comun cu putință, și anume acela de a se fi născut în aceeași țară. Aceasta este obârșia „naționalismului". În plus, singurii care pot să furnizeze o identitate națiunii, sunt dușmanii. Drept care, la rădăcina psihologiei Ur-Fasciste se află *obsesia complotului,* eventual internațional. Adepții trebuie să se simtă împresurați. Felul cel mai ușor pentru a favoriza apariția unui complot este cel de a recurge la *xenofobie.* Dar complotul trebuie să vină și din interior: de obicei evreii sunt obiectivul cel mai in-

---

[1] *Lumpenproletariat.* În lb. germană = proletariat în zdrențe, termen folosit de Marx, pentru a-l deosebi de adevăratul proletariat (*n. trad.*).

dicat, având avantajul de a fi totodată în interior și în afară. În America, ultimul exemplu de obsesie a complotului este prezentat de cartea *The New World Order* de Pat Robertson.

8. Adepții trebuie să se simtă umiliți de bogăția ostentativă și de puterea dușmanilor. Când eram copil, mi se spunea la școală că englezii erau „poporul care mănâncă de cinci ori pe zi": mâncau de mai multe ori ca italienii, săraci dar sobri. Evreii sunt bogați și se sprijină între ei datorită unei rețele secrete de întrajutorare. Adepții trebuie totuși să fie convinși că-i pot răpune pe dușmani. Astfel, datorită unei continue pendulări de registru retoric, *dușmanii sunt în același timp prea puternici și prea slabi*. Toate tipurile de fascism sunt condamnate să piardă războaiele, căci prin însăși alcătuirea lor sunt incapabile să aprecieze obiectiv puterea dușmanului.

9. Pentru Ur-Fascism nu există luptă pentru viață, ci mai degrabă „viață pentru luptă". Așadar *pacifismul este pactizare cu dușmanul*; pacifismul e rău, fiindcă *viața este un război permanent*. Acest lucru însă aduce cu sine un complex tip Armaghedon: de vreme ce dușmanii trebuie și pot să fie învinși, va trebui să existe o bătălie finală, în urma căreia mișcarea va stăpâni lumea. O atare *soluție finală* presupune că va urma o eră a păcii, o Vârstă de Aur care contrazice principiul războiului permanent. Nici un lider fascist n-a reușit vreodată să rezolve această contradicție.

10. Elitismul este un aspect tipic al oricărei ideologii reacționare, fiind fundamental aristocratic. În cursul istoriei, toate tipurile de elitism aristocratic sau militarist au profesat implicit *disprețul pentru*

cei slabi. Ur-fascismul nu poate să nu predice un „elitism popular". Fiecare cetățean aparține celui mai bun popor din lume, membrii partidului sunt cei mai buni cetățeni, fiecare cetățean poate (sau ar trebui) să devină membru al partidului. Dar patricieni fără plebei nu există. Liderul, care știe foarte bine că poziția sa n-a fost obținută prin delegare, ci cucerită prin forță, știe la fel de bine că puterea sa se bazează pe slăbiciunea maselor, atât de slabe încât au nevoie și își merită un „cârmuitor". De vreme ce gruparea e organizată ierarhic (după un model militar), fiecare lider subordonat își disprețuiește subalternii, și fiecare dintre ei își disprețuiește supușii. Toate astea întăresc accepția de elitism de masă.

11. Din această perspectivă, *fiecare este educat pentru a deveni un erou*. În orice mitologie „eroul" este o ființă excepțională, dar în ideologia Ur-Fascistă eroismul este norma. Acest cult al eroismului este strâns legat de *cultul morții*; nu întâmplător deviza falangiștilor era: „*Viva la muerte!*"[1]

Oamenilor de rând li se spune că moartea e un lucru neplăcut, însă trebuie înfruntată cu demnitate; fidelilor li se spune că moartea e un fel dureros de a ajunge la o fericire supranaturală. În schimb eroul Ur-Fascist aspiră la o moarte definită drept cea mai bună recompensă pentru o viață eroică. Eroul Ur-Fascist este nerăbdător să moară. În nerăbdarea sa, la drept vorbind, i se întâmplă să-i omoare mai des pe alții.

12. De vreme ce atât războiul permanent cât și eroismul sunt jocuri greu de jucat, Ur-Fascistul își

[1] În lb. spaniolă: Trăiască moartea! (*n. trad.*)

transferă voința de putere asupra chestiunilor sexuale. Aceasta e sorgintea *machismului* (care presupune disprețuirea femeilor și înfierarea înverșunată a unor obiceiuri sexuale nonconformiste, începând cu castitatea și sfârșind cu homosexualitatea). De vreme ce sexul însuși e un joc greu de jucat, eroul Ur-Fascist îl joacă cu armele, care sunt *Ersatz*[1]-ul său falic; jocurile sale războinice se datorează unei *invidia penis* permanente.

13. Ur-Fascismul se bizuie pe un „populism calitativ". În democrație cetățenii se bucură de drepturi individuale, dar ansamblul cetățenilor poate produce un impact politic doar din punct de vedere cantitativ (sunt urmate deciziile majorității). Pentru Ur-Fascism indivizii, tocmai fiindcă sunt indivizi, nu au drepturi, iar „poporul" e conceput ca o calitate, o entitate monolitică exprimând „voința comună". De vreme ce, indiferent de cantitate, ființele omenești nu pot avea o voință comună, liderul pretinde că este translatorul lor. Pierzându-și puterea de a delega, cetățenii nu acționează, ei sunt doar chemați *pars pro toto*, să joace rolul de popor. Poporul este astfel doar o ficțiune teatrală. Pentru a avea un exemplu convingător de populism calitativ, nu mai e nevoie de Piazza Venezia[2] sau de stadionul din Nürnberg. Pe viitor se conturează *un populism Tv* sau *Internet*, prin care răspunsul emoțional al unui grup selecționat de cetățeni poate fi prezentat și acceptat drept „vocea poporului". În virtutea populismului său calitativ, Ur-Fascismul

[1] În lb. germană: surogat, compensație, despăgubire (*n. trad.*)

[2] Piazza Venezia era locația preferată a discursurilor lui Mussolini, la Roma (*n. trad.*).

trebuie să se opună „putredelor" guverne parlamentare. Una dintre primele fraze rostite de Mussolini în parlamentul italian a fost: „Aș fi putut să transform această aulă surdă și cenușie într-un bivuac al plutoanelor mele." Fapt e că a găsit imediat o cazare mai bună pentru plutoane, în schimb, la scurt timp după aceea, a desființat parlamentul. Ori de câte ori un politician se îndoiește de legitimitatea parlamentului fiindcă n-ar mai reprezenta „vocea poporului", se poate simți mirosul de Ur-Fascism.

14. Ur-Fascismul vorbește „limba cea nouă". Ea a fost inventată de Orwell în *1984*, drept limbă oficială a socialismului englez, însă elemente de Ur-Fascism sunt comune unor diverse forme de dictatură. Toate textele de școală naziste sau fasciste se bazau pe un lexic sărac și pe o sintaxă elementară, în scopul de a limita instrumentele unei judecăți amănunțite și critice. Dar trebuie să fim pregătiți să depistăm alte forme ale respectivei neolimbi, chiar și atunci când au înfățișarea nevinovată a unui *talk-show* popular. După ce-am arătat aceste posibile arhetipuri de Ur-Fascism, fie-mi îngăduit să trag o concluzie. În dimineața de 27 iulie 1943 mi s-a spus că, așa cum s-a comunicat la radio, fascismul se prăbușise și Mussolini fusese arestat. Maică-mea m-a trimis să cumpăr ziarul. M-am dus la chioșcul cel mai apropiat și am văzut că ziare se găseau, dar numele lor era diferit. În plus, după ce mi-am aruncat un ochi pe titluri, mi-am dat seama că fiecare ziar spunea lucruri diferite. Am cumpărat unul, la întâmplare, și am citit un apel tipărit pe prima pagină, semnat de cinci sau șase partide politice, cum ar fi Democrația Creștină, Partidul Comunist, Par-

tidul Socialist, Partidul Acțiunii, Partidul Liberal. Până în acel moment crezusem că în fiecare țară exista un singur partid, și că în Italia exista doar Partidul Național Fascist. Descopeream că în țara mea era cu putință să existe diverse partide în același timp. Și nu doar atât: de vreme ce eram un băiat isteț, mi-am dat pe loc seama că era imposibil ca atâtea partide să fi răsărit de la o zi la alta. Am priceput astfel că ele existau de mult ca organizații clandestine. Textul proclama sfârșitul dictaturii și revenirea libertății: libertatea cuvântului, a presei, de asociere politică. Aceste cuvinte, „libertate", „dictatură" — Doamne Dumnezeule — era prima oară în viața mea când le citeam. Datorită acestor cuvinte noi, renăscusem ca om liber al Occidentului.

Trebuie să fim atenți ca înțelesul acestor cuvinte să nu fie uitat. Ur-Fascismul este încă în jurul nostru, uneori în haine civile. Ar fi atât de confortabil, pentru noi, dacă un individ s-ar ivi pe scena lumii și ar spune: „Vreau să deschid din nou Auschwitzh-ul, vreau să văd din nou cămășile negre defilând în piețele Italiei!" Dar vai, viața nu e atât de ușoară. Ur-Fascismul poate încă să se întoarcă sub cele mai nevinovate înfățișări. Datoria noastră e de a-l da în vileag și de a-l arăta cu degetul indiferent sub ce formă nouă s-ar arăta, în fiecare zi, în orice parte de lume. Îl citez din nou pe Roosevelt: „Îndrăznesc să spun că dacă democrația americană ar înceta să meargă înainte ca o putere vie, căutând zi și noapte, prin mijloace pașnice, să îmbunătățească viața cetățenilor noștri, puterea fascismului ar spori în țara noastră" (4 noiembrie 1938). Libertatea și eliberarea

sunt o strădanie care nu se sfârșește nicicând. Aceasta să ne fie deviza: „Nu uitați."

Îngăduiți-mi să închei cu o poezie de Franco Fortini[1]

Pe parapetul podului
Capetele spânzuraților
În apa izvorului
Spuma spânzuraților.

Pe caldarâmul târgului
Unghiile împușcaților
În iarba veștedă a câmpului
Dinții împușcaților.

Să muști văzduhul să muști pietrele
Carnea noastră nu mai e umană
Să muști văzduhul să muști pietrele
Inima noastră nu mai e umană.

Dar noi vom fi citit în ochii celor morți
Și vom aduce pe pământ libertate
Iar strânsoarea pumnilor celor morți
E semn că se va face dreptate.

[1] Fortini, Franco (1917–1994) pseudonimul lui Franco Lattes. Poet critic, profesor universitar. În opera și în activitatea sa culturală a exprimat statornic voința și dificultatea de „a fi în istorie" (*n. trad.*).

Despre presă

Domnilor senatori,

Ceea ce am să vă prezint pe scurt este un *cahier de doléances*[1] despre situația presei italiene, cu referire la relațiile sale cu lumea politică. Pot să fac acest lucru nu în absența, ci în prezența unor reprezentanți ai presei, căci ceea ce voi spune am susținut încă din anii '60, o mare parte din părerile mele fiind publicate în cotidianele și săptămânalele noastre. Aceasta înseamnă că trăim într-o țară în care o presă liberă și fără prejudecăți este capabilă să se supună ea însăși unui proces.

Rolul celei de-a patra puteri este cu siguranță cel de a controla și critica celelalte trei puteri tradiționale (laolaltă cu puterea economică și a partidelor și sindicatelor); poate face acest lucru într-o țară liberă, deoarece critica presei nu are funcții represive. Mijloacele de comunicare pot influența viața politică a țării numai prin crearea de opinie. În schimb puterile tradiționale nu pot controla și critica mass-media decât recurgând la mass-media; altfel, intervenția lor devine sancțiune, fie ea executivă, legislativă

[1] *Cahier de doléances* — în lb. franceză: caiet de doleanțe (*n. trad.*).

sau judecătorească — ceea ce e posibil să se întâmple numai dacă mass-media săvârșesc un delict sau par să genereze situații de dezechilibru politic și instituțional (vezi dezbaterea despre *par condicio*[1]).

De vreme ce totuși mass-media, în cazul de față presa scrisă, nu pot fi scutite de critici, pentru o țară democratică este un certificat de sănătate ca presa să poată să se pună pe ea însăși în cauză.

Și totuși nu e de ajuns s-o facă; mai mult, acțiunea aceasta poate să constituie un alibi solid, sau, dacă e să fim severi, un caz de „toleranță represivă", cum îi spunea Marcuse; după ce-și demonstrează propria lipsă de prejudecăți autoflagelantă, presa renunță să se mai reformeze. Acum vreo douăzeci de ani Livio Zanetti îmi ceruse și publicase în revista *Espresso*, un lung articol critic față de *Espresso* însuși. O să fiu excesiv de modest, însă dacă *Espresso* și-a corectat conduita, n-a fost datorită articolului meu, ci unei firești evoluții a lucrurilor. Din câte îmi amintesc, critica mea a lăsat timpul să-și spună cuvântul.

Schițând acest *cahier de doléances* al meu, nu intenționez să critic presa în privința relațiilor sale cu lumea politică, ca și cum lumea politică ar fi o victimă nevinovată a abuzurilor presei. Consider că cea dintâi este pe deplin și solidar răspunzătoare pentru situația pe care voi încerca s-o conturez.

În plus, mă disociez de acei provinciali pentru care tot ce este rău se-ntâmplă doar în țara noastră. Nu voi cădea în greșeala presei noastre, adesea

---

[1] *par condicio* — lb. latină, condiție egală, iar prin extensie criteriul unui tratament egal al partenerilor în orice fel de negocieri sau polemici (sociale, politice, economice etc.) (*n. trad.*).

xenofilă, care atunci când numește un cotidian străin îl însoțește mereu cu adjectivul „prestigios", ajungând astfel să vorbească despre „prestigiosul *New York Post*" ori de câte ori dorește să citeze vreo afirmație și nesocotind faptul că *New York Post* este un ziar de mâna a patra, ignorat până și de cititorii din Omaha sau Nebranska. O mare parte din păcatele presei italiene sunt comune astăzi aproape tuturor țărilor. Mă voi referi însă negativ la alte țări numai dacă e strict necesar, fiindcă „a nedreptăți e mai ușor decât a repara o nedreptate". Și voi recurge la exemple din alte țări când lecția lor mi se va părea pozitivă și în ceea ce ne privește.

O ultimă precizare: pentru corectitudine voi folosi texte de referință din *Repubblica, Corriere della Sera* și *Espresso*. Este vorba despre trei publicații la care am colaborat și colaborez încă, și prin urmare criticile mele nu vor putea fi considerate preconcepute sau de rea-credință. Însă problemele pe care le voi ridica se referă la întreaga presă italiană.

Polemici în anii șaizeci și șaptezeci

În anii șaizeci și șaptezeci polemica asupra naturii și rolului presei se derula în jurul următoarelor două teme: prima aborda deosebirea între știre și comentariu, și prin urmare apelul la obiectivitate; a doua se referea la faptul că ziarele sunt instrumente ale puterii, gestionate de partide sau de grupuri economice, care folosesc un limbaj voit încifrat, deoarece adevărata lor menire nu e de a oferi informații cetățenilor, ci de a transmite mesaje cifrate

unui alt grup de putere, peste capul cititorilor. Limbajul politic se inspira din aceleași principii, iar expresia „convergențe paralele" a rămas în literatura despre mass-media ca un simbol al acestui limbaj, cât de cât inteligibil pe coridoarele de la Montecitorio[1], dar de nepătruns pentru gospodina din Voghera[2].

Așa cum vom vedea, aceste două teme sunt în mare parte desuete. Pe de-o parte, avusese loc o vastă polemică asupra obiectivității, iar mulți dintre noi susțineau că (cu excepția buletinului meteo) nu se poate vorbi niciodată despre informație într-adevăr obiectivă. Chiar și separând cu grijă comentariul de știre, selecția însăși a știrii și punerea ei în pagină constituie un element de apreciere implicită. În ultimele decenii s-a impus stilul așa-zisei „tematizări": aceeași pagină acorda spațiu unor știri oarecum legate între ele. Iată un exemplu de tematizare la p. 17 a ziarului *Repubblica* apărut duminică, 22 ianuarie. Patru articole: „Brescia: Naște și-și omoară fiica"; „Roma: Singur acasă, 4 ani, se joacă pe perva-

---

[1] Montecitorio — palat la Roma, sediu din 1870 al Camerei Deputaților, sinonim prin extensie cu Parlamentul italian (*n. trad.*).

[2] (notă 1997) Deși, am mai precizat de câteva ori, și corectitudinea istorică mă obligă, vreau să amintesc că sinecdoca „gospodine din Voghera" (atribuită în chip ciudat unor autori diferiți) s-a impus de fapt în timpul unei anchete din anii șaizeci inițiate de Serviciul Opinii din cadrul RAI (televiziunea publică italiană) asupra limbajului politic (anchetă care demonstrase că expresii considerate normale, de pildă „partide laice" se dovedeau de fapt absolut indescifrabile pentru publicul larg). Fuseseră consultate eșantioane felurite, între care și un grup de gospodine din Voghera (*n. autorului*).

zul ferestrei, tatăl sfârșește la Regina Coeli"[1]; „Roma: Poate să nască la spital chiar și cine nu vrea să păstreze copilul"; „Treviso: O mamă divorțată demisionează ca mamă".

Așa cum reiese, tema este riscul copilăriei abandonate. Întrebările pe care ar trebui să ni le punem: Este vorba de o problemă de actualitate, specifică acestei perioade? Sunt toate știrile despre astfel de cazuri? Dacă ar fi fost vorba doar de patru cazuri, problema, din punct de vedere statistic, n-ar fi relevantă; dar procedeul tematizării promovează știrea la ceea ce clasica retorică judiciară și deliberativă numea *exemplum*: un singur caz din care se deduce (sau se sugerează fraudulos deducerea) o regulă. Deși este vorba doar de patru cazuri, ziarul ne dă de înțeles că sunt mult mai multe; dacă ar fi fost mult mai multe, ziarul s-ar fi abținut să spună. Tematizarea nu oferă patru știri, ci o opinie apăsată asupra situației copilului; indiferent de ce ar fi urmărit redactorul care, apropiindu-se probabil și miezul nopții, a paginat în final așa pentru că nu știa cum să umple pagina 17. Departe de mine însă gândul că tehnica tematizării este greșită sau primejdioasă: spun doar că ea ne demonstrează cum pot fi exprimate opinii dând informații strict obiective.

În privința limbajului criptic, aș spune că presa noastră l-a părăsit, deoarece s-a schimbat și limbajul politicienilor, care nu mai citesc de pe o foaie la microfoane fraze obscure și complicate, ci spun *apertis verbis* că unul dintre colegii lor este un trădător, iar celălalt, în replică, își laudă în gura mare

[1] Regina Coeli — închisoare celebră la Roma (*n. trad.*).

calitățile erectile ale propriului organ reproducător. Mai mult, presa recurge la un limbaj pe înțelesul acelei entități magmatice care astăzi se numește „omul de rând", considerând însă că oamenii de rând vorbesc doar în șabloane. Iată așadar (folosesc la nimereală date culese de studenții mei timp de o lună din presa italiană) într-un singur articol din *Corriere* (11 ianuarie 1995) o listă de expresii șablonate: „Speranța e ultima care moare", „Dialog al pereților", „Dini anunță lacrimi și sânge", „Quirinale[1] e gata de război", „Țarcul e gata când boii au părăsit grajdul", „Pannella[2] trage-n gol", „Timpul presează, nu mai e loc pentru dureri de burtă", „Guvernul mai are ceva de mers", „Am fi pierdut bătălia", „Se-apropie frânghia de par". Iată acum ce găsim în *Repubblica* din 28 decembrie 1994: „Trebuie să scape și capra și varza", „Cine-aleargă după doi iepuri, nu prinde nici unul", „De prieteni să mă ferească Dumnezeu", „Vals pe picior greșit", „Fininvest[3] coboară din nou în arenă", „Omleta e gata", „Vremea sfinților a apus", „O buruiană greu de smuls", „După cum bate vântul", „Televiziunea își ia partea leului și ne lasă doar firimiturile", „Revenirea pe poziții", „Nivelul de audiență în cădere liberă", „Își pierde firul povestirii", „Să deschidem larg ochii", „Să faci pe surdul", „Scapă terfelit", „Dureroasa sulă în coastă", „Omagierea armelor"... Mai degrabă un

---

[1] Quirinale, omonimul unei coline a Romei, reședință oficială din 1948 a președinților Republicii italiene (*n. trad.*).

[2] Marco Pannella, lider al Partidului Radical (*n. trad.*).

[3] Fininvest, numele generic al companiilor tv și editoriale ale lui Silvio Berlusconi, actualul președinte al Consiliului de Miniștri (*n. trad.*).

almanah, decât un ziar. Ne întrebăm dacă aceste clișee sunt la urma-urmei mai mult sau mai puțin clare decât acele „convergențe paralele" al căror înțeles a fost priceput totuși de Brigăzile Roșii care au și acționat în consecință.

Să observăm că aceste expresii șablonate, bune pentru „omul de rând", sunt cincizeci la sută inventate de autorii articolelor, iar cincizeci la sută citate din declarațiile parlamentarilor. Așa cum se vede, ca să folosim un alt clișeu, „cercul se strânge", drept care purcedem la disecarea unei alianțe diabolice, în cadrul căreia nu se știe cine sunt corupții și cine corupătorii.

Gata așadar cu vechea dezbatere despre obiectivitate și limbaj abscons. Apar noi probleme. Care sunt și cum apar?

Cotidianul devine săptămânal

În anii șaizeci ziarele nu aveau de suferit din pricina concurenței televiziunii. Doar Achille Campanile[1], într-o dezbatere asupra televiziunii (Grosseto, septembrie 1962) avusese o intuiție luminoasă: cândva ziarele dădeau cele dintâi o știre, ulterior interveneau alte publicații spre a adânci chestiunea; ziarul era ca o telegramă care se termina cu: „urmează scrisoare". Deja în 1962 știrea telegrafică era dată la opt seara de telejurnal.

[1] Achille Campanile (1900–1977) scriitor italian, dramaturg și prozator, ale cărui cărți sunt susținute de un umor paradoxal, anticopiator al teatrului absurd (*n. trad.*).

Ziarul de a doua zi dimineață dădea aceeași știre; era o scrisoare care se termina cu: „urmează, ba chiar precede, telegramă".

De ce numai un geniu al comicului precum Campanile și-a dat seama de această situație paradoxală? Fiindcă pe-atunci televiziunea se limita la unul sau două canale considerate în slujba regimului, și prin urmare nu era socotită (în mare parte justificat) o sursă credibilă; ziarele spuneau mai multe lucruri și oarecum mai puțin vag; comicii se nășteau la cinema sau la cabaret, și nu se pripășeau întotdeauna pe la televiziune; comunicarea politică avea loc în piața publică, față-n față, sau prin afișe pe ziduri: un studiu despre confruntările televizate în anii șaizeci ajungea la concluzia, în urma analizării multor tribune politice, că în intenția de a-și adecva propunerile la telespectatorul mediu, reprezentantul Partidului Comunist sfârșea prin a spune lucruri foarte asemănătoare celor spuse de reprezentantul Creștin Democraților, încât diferențele se ștergeau, fiecare încercând să apară cât mai neutru și mai încurajator cu putință. Prin urmare, polemica, lupta politică avea loc în altă parte, și preponderent în ziare.

Apoi s-a produs saltul, cantitativ (canalele s-au înmulțit de zor) și calitativ; chiar în interiorul televiziunii de stat se distingeau trei canale diferit orientate politic. Satira, dezbaterea aprinsă, fabrica de *scoop*[1] au fost preluate de televiziune, care a depășit chiar și barierele sexului, încât unele programe de după unsprezece seara deveniseră mult mai îndrăz-

[1] *scoop* — în lb. engl. subiecte de senzație (*n. trad.*).

nețe decât copertele monahale arborate de *Espresso* sau de *Panorama*, care nu treceau dincolo de frontiera fesei. Încă de pe la începutul anilor '60, îmi amintesc că scriam despre talk-show-urile americane, ca despre niște spații de conversație civilizată, spirituală, care putea să-i țină pe spectatori țintuiți până după miezul nopții în fața micului ecran, și le propuneam cu fervoare televiziunii italiene. Ulterior, talk-show-ul avea să apară tot mai triumfător pe ecranele tv italiene însă, treptat, s-a transformat într-un spațiu al unor confruntări violente, uneori și fizice, o școală a unei exprimări pe șleau (la drept vorbind, o asemenea evoluție a avut loc în parte și în talk-show-urile din alte țări).

Televiziunea devenea astfel prima sursă de difuzare a știrilor, iar ziarului i se deschideau doar două căi: despre prima cale posibilă (pe care o voi defini deocamdată drept „atenție lărgită") voi vorbi mai încolo; cred însă că se poate afirma că presa a urmat în mare parte cea de-a doua cale: s-a „săptămânalizat". Cotidianul a devenit tot mai asemănător unui săptămânal, dedicând un spațiu enorm faptului divers, evenimentelor mondene, culiselor vieții politice, lumii spectacolului. Fapt care declanșează criza săptămânalelor de prima mână (adică *Panorama, Epoca, Europea, Espresso* ș.a.); săptămânalului îi rămân două căi; sau se „lunarizează" (deși există deja lunare specializate — în veliere, ceasuri, bucătărie, computere — cu piața lor fidelă și sigură), sau acoperă spațiul de culise și bârfe care îi era familiar și de care continuă să se ocupe, al săptămânalelor de nivel mediu, *Gente* sau *Oggi* pentru amatorii de nunți princiare, sau al celor de mâna a doua,

Novella 2000, *Stop* sau *Eva Express* pentru pasionații de adultere spectaculoase și pentru vânătorii de sâni descoperiți în intimitatea closetelor.

Dar săptămânalele de mâna întâi nu pot să se coboare la nivelul celor de jos sau medii decât în paginile de la sfârșit, și chiar asta fac — așa că acolo trebuie să căutați sânii, prieteniile amoroase și nunțile. Prin urmare, coborându-se, pierd din profilul publicului lor specific: cu cât săptămânalul de nivel înalt interferează cu nivelul mediu sau cel inferior, cu atât câștigă un public care nu e al său în mod tradițional, nu mai știe cui se adresează și intră în criză; își mărește tirajul, dar își pierde identitatea. Pe de altă parte, săptămânalul primește o lovitură mortală din partea suplimentelor săptămânale ale cotidianelor. Ar avea o singură soluție: s-o apuce pe calea unor publicații americane care țintesc un cititor select, de pildă *New Yorker*, care oferă în același timp lista spectacolelor de teatru, benzi desenate de calitate, scurte antologii de poezie, dar și câte un articol lung cam de cincizeci de pagini dactilo despre viața unei mari doamne a universului editorial tip Helen Wolf. Sau ar putea să urmeze calea lui *Times* sau *Newsweek*, care acceptă să fie săptămânale de evenimente anterior prezentate în ziare și la tv, furnizând în schimb rezumate esențiale sau dosare cu puncte de vedere diverse, fiecare dintre ele având nevoie de luni de programare și muncă, și de o documentare verificată până la cel mai mic amănunt, astfel încât rar se întâmpla ca aceste săptămânale să publice vreun drept la replică pentru dezmințirea unor date. Pe de altă parte, chiar și un articol pentru *New Yorker* este comandat cu câteva

luni bune înainte, iar dacă, ulterior, este considerat necorespunzător, autorul este plătit oricum (cu generozitate) și articolul este aruncat la coș. Acest tip de săptămânal are costuri foarte ridicate și poate exista doar pe o piață mondială de anglofoni, iar nu pe o îngustă piață de italofoni, ale cărei cote de lectură rămân încă descurajante.

Așadar, săptămânalul se străduiește să se țină după cotidian, pe aceeași cale, și fiecare încearcă să-l depășească pe celălalt, pentru a câștiga aceiași cititori. Aceasta explică de ce gloriosul *Europeo* trage obloanele, *Epoca* încearcă din răsputeri o cale alternativă, susținându-se prin reclame de televiziune, *Espresso* și *Panorama* luptă pentru a se diferenția: o fac, dar publicul își dă seama de asta tot mai puțin. Adesea, cunoscuți de-ai mei, unii chiar cultivați, mă felicită pentru minunata rubrică pe care o semnez săptămânal în *Panorama* și mă asigură măgulitor că ei cumpără *Panorama* numai și numai pentru a citi textul meu.

Ideologia spectacolului

Și cotidianele? Ca să devină săptămânale, își sporesc numărul de pagini, ca să le sporească, se bat pentru publicitate, ca să aibă mai multă publicitate, își sporesc și mai mult numărul de pagini și născocesc suplimente, ca să umple acele multe pagini trebuie totuși să relateze ceva, pentru a relata trebuie să depășească informația seacă (deja oferită de televiziune), drept pentru care se *săptămânizează*

tot mai mult și trebuie să inventeze informația și să transforme în informație ceea ce nu e informație.

Iată un exemplu. Acum câteva luni, primind eu un premiu la Grinzane, am fost prezentat de colegul și prietenul Gianni Vattimo[1].

Cei ce se ocupă cu filozofia știu că mă situez pe alte poziții decât cele ale lui Vattimo, ceea ce nu exclude prețuirea noastră reciprocă. Se mai știe că ne avem ca frații încă din fragedă tinerețe și că ne place să ne pișcăm unul pe celălalt în orice împrejurare mai puțin oficială. În acea zi Vattimo a optat pentru calea colocvială, făcând o prezentare afectuoasă și plină de spirit, la rândul meu replicându-i pe un ton la fel de glumeț, subliniind prin poante și paradoxuri, perenele noastre divergențe. A doua zi, un ziar italian dedica o pagină culturală întreagă confruntării de la Grinzane care ar fi marcat, conform semnatarului, nașterea unei noi, dramatice și inedite fracturi în domeniul filozofiei italiene. Autorul articolului știa foarte bine că nu era vorba de o știre, nici măcar culturală. Pur și simplu *crease un caz* care nu avea acoperire în realitate. Vă las pe dumneavoastră să găsiți exemple asemănătoare în domeniul politicii. Exemplul cultural este însă relevant: ziarul trebuia să construiască un caz fiindcă avea de umplut prea multe pagini dedicate culturii, faptului divers și mondenității, toate dominate de o ideologie a spectacolului.

Să luăm *Corriere della sera* (44 pagini) și *Repubblica* (54 pagini) de luni, 23 ianuarie. Luând în calcul densitatea mai mare a paginilor din *Corriere*,

[1] Gianni Vattimo — filozof și scriitor italian contemporan (*n. trad.*).

constatăm o cantitate egală de material. Luni este o zi grea, nu prea sunt știri politice și economice proaspete, nu rămân, eventual, decât cele sportive. În acea zi, Italia se află în toiul unei crize guvernamentale și cotidianele noastre pot să-și dedice articolele de fond duelului Dini-Berlusconi. Un masacru în Israel de „ziua Auschwitz-ului" e de-ajuns pentru a umple cea mai mare parte a paginii întâi, adăugând și episodul afacerii Andreotti, și, pentru *Corriere*, moartea strămoașei familiei Kennedy. Rezerve; cronici despre Cecenia. Cum se va umple restul de pagini? Cele două ziare dedică 7 și respectiv 4 pagini cronicii cetățenești, 14 și 7, sportului, 2 și 3, culturii, 2 și 5, economiei, precum și între 8 și 9 pagini cronicii mondene, spectacolului și televiziunii.

În ambele cazuri, din 32, cel puțin 15 pagini sunt dedicate unor rubrici specifice publicațiilor săptămânale.

Să luăm acum *New York Times* apărut în aceeași zi de luni. Din 53 de pagini, 16 merg pe sport, 10 se ocupă de problemele metropolei, 10 de economie. Mai rămân 16 pagini. În respectiva țară nu are loc o criză și Washington-ul nu reclamă prea mult spațiu, așa că cele cinci pagini de *National Report* se ocupă de treburile interne. Apoi, în afară de masacrul din Israel, mai găsim cel puțin zece articole despre Peru, Haiti, refugiații cubanezi, Ruanda, Bosnia, Algeria, conferința internațională asupra sărăciei, Japonia după cutremur, cazul episcopului Gaillot. Urmează 2 pagini dense de comentarii și analize politice.

Cele două ziare italiene nu pomenesc despre Peru, Haiti, Cuba, Ruanda. Să admitem totuși că

primele trei țări îi interesează mai mult pe americani decât pe europeni, deși oricum rezultă că era vorba de subiecte de actualitate internațională pe care ziarele noastre le-au ignorat în favoarea părții dedicate spectacolelor și televiziunii. *New York Times* dedică, dar asta doar fiindcă e luni, două pagini temei *media business*, dar nu e vorba de intenții sau indiscreții privind personaje din lumea spectacolului, ci de reflecții și analize economice asupra *show business*-ului.

Cotidianul și televiziunea

Presa italiană este deja dependentă de televiziune. Televiziunea fixează, cum se spune, agenda presei scrise. Nu cred să mai existe ziare pe lume în care știrile de la televizor să umple pagina întâi, afară doar dacă cu o seară înainte Clinton sau Mitterrand n-au avut vreo intervenție televizată sau a fost schimbat administratorul delegat al unei rețele naționale. Să nu mi se răspundă că paginile trebuie umplute cu ceva. Să aruncăm o privire pe *New York Times*, numărul de duminică, 22 ianuarie. În totalul de 569 de pagini sunt incluse secțiunile publicitare, revista cărților, săptămânalul de fapt divers, călătoriile, automobilele etc. Să vedem unde vine vorba de televiziune — este totuși un electrocasnic care ocupă mult spațiu în imaginarul american. Se spune câte ceva la pagina 32 a suplimentului de arte și spectacol, unde există un comentariu despre stereotipurile rasiale în programe și o recenzie lungă la un admirabil documentar despre vulcani. Mai

este, firește, și fascicolul cu descrierea emisiunilor, dar tema televiziunii nu mai apare nici măcar în suplimentul de fapt divers și mondene. Prin urmare nu-i adevărat că e nevoie să se vorbească de televiziune pentru umplerea paginilor și captarea publicului. Este vorba de o opțiune, iar nu de o necesitate. În aceeași zi, cotidianele italiene au acordat un spațiu larg unei emisiuni a lui Chiambretti (ce urma să fie transmisă, fiind vorba așadar de publicitate gratuită) și în care știrea centrală era că Chiambretti încercase să intre cu camerele de luat vederi în aula unde îmi țineam cursul, iar eu — din respect pentru loc și destinația lui — nu-i permisesem accesul. Dacă asta se poate numi știre (căci senzațional este până și faptul că unele sanctuare mai scapă neprihănite de televiziune), nu merita mai mult de patru rânduri între două asteriscuri de curiozități.

Dar dacă la ușa acelei aule ar fi bătut, cu camera de luat vederi pe umăr, un om politic oarecare, iar eu l-aș fi invitat să-și ia tălpășița? Ar fi avut parte, fără să fi intrat măcar înăuntru și fără să fi apărut pe micul ecran, de primele pagini ale ziarelor. În Italia, politicienii sunt cei care fixează agenda priorităților jurnalistice; ei declară câte ceva la televiziune (ba chiar dau de veste că au de gând să spună ceva), iar a doua zi presa nu relatează despre ceea ce s-a întâmplat în țară, ci despre ceea ce s-a spus sau urmează să fie spus la televizor. Și de-ar fi doar atât, de vreme ce cu siguranță replica provocatoare a unui politician la televiziune ține deja loc de comunicat de presă oficial. Iată însă că, în Italia, un schimb de palme între d'Agostino și Sgarbi apare în pagina întâi printre alte știri politice.

Cu siguranță țara noastră deține recordul în ceea ce privește legătura strânsă dintre viața televiziunii și viața politică, altfel nu s-ar discuta atâta despre *par condicio*, iar asta încă de pe vremea lui Bernabei, așadar înainte să apară la orizont Fininvest; cert e că presa are de tras de pe urma acestei legături. Un prieten din străinătate mă făcea atent, duminică 29 ianuarie, că doar în Italia era posibil ca în acea zi, în pagina unu și șapte din *Repubblica*, precum și în pagina cinci din *Corriere*, să apară pe câteva coloane declarația istorică a lui Chiambretti: „Eu nu renunț" (asta numai fiindcă Santòro[1] lansase o provocare cu o zi înainte). Desigur, hotărârea profesională a unui comic n-ar trebui să fie știre de pagina întâi, mai ales dacă respectivul comic nu se decide să întrerupă, ci să continue liniștit o emisiune. Dacă ceva reprezintă o știre atunci când un om mușcă un câine, iar nu când un câine mușcă un om, cazul cu pricina era al unui câine care se pare că nu mușcase pe nimeni. Știm însă cu toții că în spatele acelei dezbateri, care îl includea și pe Enzo Biagi[2], exista o divergență, o polemică de sorginte politică. Ar trebui să spunem că presa era constrânsă să-i acorde prima pagină, și asta nu din vina sa, ci din vina situației italiene. Care situație este așa cum este, risc totuși s-o spun, inclusiv din cauza presei.

Cu mult înainte, pentru a-și atrage publicul televiziunii, presa scrisă a impus televiziunea ca spa-

---

[1] Michele Santòro (n. 1951) este moderator de emisiuni tv politice la RAI. Din vara anului 2004 ales parlamentar european în regiunea Campania pentru gruparea politică de centru-stânga italiană l'Ulivo (*n. trad.*).

[2] Enzo Biagi — ziarist și comentator tv (*n. trad.*).

țiu politic privilegiat, făcând publicitate peste măsură concurentului său natural. Politicienii au tras cuvenitele consecințe: au optat pentru televiziune, și-au însușit limbajul și ticurile acesteia, siguri că numai așa aveau să-și câștige și atenția presei.

Presa a politizat excesiv spectacolul. Era normal prin urmare ca politicianul să caute să fie în centrul atenției, aducând-o pe Cicciolina în parlament; cazul Cicciolinei este un caz tipic, deoarece, dintr-o instinctivă *pruderie*[1], televiziunea nu-i acordase Cicciolinei spațiul pe care i l-a dat imediat presa.

Interviul

Deși depinde de televiziune prin agenda sa, presa scrisă a decis s-o întreacă în privința stilului. Felul cel mai specific de a oferi informații, fie ele politice, literare sau științifice, s-a dovedit a fi interviul. Interviul este obligatoriu la tv, unde nu se poate vorbi despre cineva, fără să fie arătat; presa însă s-a folosit mereu de el în trecut cu multă zgârcenie. A intervieva pe cineva înseamnă să-i oferi un spațiu, pentru a-l face să spună ceea ce dorește. Să ne gândim doar la ceea ce se-ntâmplă în cazul unui autor care a publicat o carte. Cititorul așteaptă din partea presei o judecată de valoare și o recomandare, având încredere în opinia unui critic cunoscut sau în seriozitatea ziarului respectiv. Astăzi însă un ziar se dă de ceasul morții să facă în primul rând un interviu cu autorul. Ce este un interviu cu autorul?

---

[1] *pruderie* — ipocrizie, în lb. fr. (*n. trad.*).

Autopublicitate, în chip fatal. Foarte rar se întâmplă ca autorul să-și denigreze cartea. Se obișnuiește un soi de șantaj implicit (amintesc că se petrece și în alte țări): „Dacă nu ne acorzi interviul, adio recenzie"; adesea însă ziarul, mulțumindu-se cu interviul, uită de recenzie. În orice caz cititorul este cel înșelat; publicitatea a premers sau a înlocuit evaluarea critică, și adesea criticul, când în fine scrie, nu mai vorbește despre carte, ci despre ceea ce autorul a spus în cursul mai multor interviuri.

Cu atât mai mult, interviul cu un om politic ar trebui să aibă un anume relief: fie că e solicitat de omul politic, care vrea să folosească ziarul drept un vehicul — iar ziarul este cel care apreciază dacă îi acordă spațiu —, fie că e solicitat de ziar, cu dorința de a aprofunda o anume poziție a omului politic. Un interviu serios cere mult timp și persoana intervievată (cum se întâmplă în aproape toată lumea) trebuie să-și revadă declarațiile, pentru a se evita eventuale răstălmăciri și dezmințiri. Astăzi cotidianele publică vreo zece interviuri pe zi, la botul calului, în care intervievatul spune ceea ce le-a mai spus și altor ziare, dar, pentru a înăbuși concurența, e nevoie ca interviul acelui ziar să fie mai savuros decât cel apărut altundeva. Prin urmare, jocul constă în a-i smulge politicianului o declarație parțială care, premeditat subliniată, va duce la declanșarea scandalului.

Și-atunci omul politic, ieșind tot în arenă a doua zi ca să dezmintă ceea ce declarase cu o zi înainte, este oare o victimă a presei?

Ar trebui atunci să-l întrebăm: „Dar de ce accepți în loc să adopți tehnica sigură a lui *no comment*."

În luna octombrie ni s-a părut că Bossi[1] ar fi ales această cale, interzicând deputaților săi să stea de vorbă cu jurnaliștii. A fost vorba de o alegere perdantă, fiindcă s-a expus tirului presei? O alegere câștigătoare, fiindcă s-a ales cu cel puțin două zile de prezență pe o pagină întreagă în două cotidiane? Jurnaliștii acreditați la parlament afirmă că ori de câte ori o declarație este urmată de o dezmințire virulentă, politicianul a făcut într-adevăr acea declarație ambiguă, anume cu intenția ca ziarul să o publice și a doua zi să dea o dezmințire, între timp fiind lansat un *ballon d'essai* și strecurată o insinuare sau o amenințare cu țintă precisă. Încât s-ar cuveni să fie întrebat și cronicarul de la parlament, victimă a politicianului viclean: „De ce-i faci jocul, de ce nu-i ceri să controleze și să semneze de confirmare pentru ce e pus între ghilimele."

Răspunsul este simplu. În acest joc fiecare are ceva de câștigat și nimic de pierdut. În măsura în care jocul devine vertiginos, declarațiile vin una după alta zilnic, cititorul le pierde din vedere și uită ceea ce s-a spus, în schimb, ziarul iese tare cu știrea, iar politicianul obține avantajul pe care și l-a propus. Este un *pactum sceleri*, în dauna cititorului și a cetățeanului. E atât de răspândit și acceptat, încât a devenit un obicei nu de „reclamație pe față", ci de „declamație ambientală". Dar, ca orice culpă, până la urmă, pactul acesta nu merită efortul: prețul, atât pentru presă, cât și pentru politician, este discreditarea, reacția conservatoare a cititorului.

---

[1] Umberto Bossi, lider politic al partidului Lega Nord aflat în alianța de guvernare din Italia (*n. trad.*).

Pentru a face interviul tot mai apetisant, s-a ajuns, așa cum spuneam, la schimbarea radicală a limbajului politic, care preluând formula dezbaterii și bășcăliei televizate, nu mai e rezervat, ci pitoresc și direct. Multă vreme ne-am plâns de politicienii italieni care citeau o declarație modestă și ininteligibilă de pe o foaie de hârtie și îi admiram pe acei politicieni americani care în fața microfoanelor păreau să dea un spectacol, improvizând, ba chiar introducând în discurs poante savuroase. Ei bine, nu era așa: cei mai mulți dintre ei urmaseră cursuri în felurite *speech centers* din cadrul universităților; urmau și urmează regulile unei oratorii doar aparent improvizate, de fapt milimetric calculate, rosteau și rostesc (cu excepția unor cazuri de gafare) poante bine alese din niște manuale mici, scrise special sau elaborate cu o noapte înainte de către *ghost writers*[1].

Sustrăgându-se retoricii solemne a primei republici, politicianul din a doua improvizează cu adevărat. Vorbește mai pe înțelesul celor mulți, dar adesea necontrolat. Nu mai e nevoie să spunem că acest lucru pentru ziare, mai ales pentru cele deja săptămânizate, e mană cerească. Fie-mi iertată comparația ireverențioasă, dar se știe cum funcționează mecanismul psihologic în birtul satului: dacă un individ a băut mai mult și face o primă afirmație mai slobodă, întreg auditoriul se va strădui să-i dea ghes și să-l facă să depășească orice limită. Iată dinamica provocării ce se instaurează în talk-show, aceeași care apare în relația dintre ziarist și politician.

[1] *ghost writers* — (în lb. engl.) scriitori fantomă, specializați în orice fel de texte, redactate la comandă contra plată, fără drept de semnătură (*n. trad.*).

Jumătate din fenomenele pe care astăzi le definim drept „înveninare a luptei politice" provin din această dinamică scăpată de sub control. Sigur, am spus că, în vârtejul informațiilor, cititorul uită declarația cu pricina; dar ceea ce ajunge să sedimenteze conduita este tonul dezbaterii, convingerea că totul e îngăduit.

Presa vorbește despre presă

În această agitată vânătoare de declarații, se întâmplă tot mai des ca presa să vorbească numai despre cealaltă presă. Din ce în ce mai des citim în ziarul A un articol care anunță un interviu care urmează să apară a doua zi în ziarul B. Din ce în ce mai des citim o scrisoare de dezmințire a cuiva care spune că n-a dat nici o declarație ziarului A, urmată de replica ziaristului care afirmă că a citit respectiva declarație într-un interviu dat ziarului B fără să-și facă probleme dacă nu cumva și B a preluat informația pe cale ocolită din ziarul C.

Când nu vorbește de televiziune, presa scrisă vorbește despre ea însăși, a învățat asta de la televiziune care, cel mai mult, vorbește despre televiziune. În loc să-i trezească o indignare plină de îngrijorare, această situație anormală îi cade bine politicianului, mulțumit că orice declarație a sa către un singur mijloc de comunicare va să reverbereze în cutia de rezonanță a tuturor celorlalte media. Încât, mass-media, dintr-o fereastră asupra lumii, se transformă într-o oglindă în care spectatorii și cititorii privesc o

lume politică scrutătoare de sine, asemeni reginei din „Albă ca zăpada".

Cine face acum știrea de senzație

Espresso a lansat adeseori campanii care au făcut epocă, să ne amintim de celebrul debut cu: „Capitală coruptă, națiune infectată". Care era însă tehnica acestor campanii? Acasă mai am doar colecția completă din *Espresso* pe anul 1965 și am răsfoit-o deunăzi. De la numărul 1 până la numărul 7, articolele se-ntind de la politică până la mondenități, și nu există dezvăluiri ieșite din comun. Doar în numărul 7 apare o anchetă a lui Januzzi, „Cupoanele Sfântului Petru", în care Vaticanul este acuzat de a fi sustras în trei ani patruzeci de miliarde de lire fiscului, cu acordul tacit al guvernului italian. Ne aflăm într-o perioadă de conciliu papal, articolul 7 din constituție este pus din nou sub semnul întrebării, tema este fierbinte. În numărul 8 tema fiscală este abandonată. În schimb Scalfari semnează o cronică despre piesa *Vicarul* de Hochhut[1], a cărei reprezentație a fost blocată de chestura din Roma. Apare un articol nesemnat conținând indiscreții despre conciliu. Fără să bată prea tare la ochi, tema *Vicarului* este reluată la rubrica de teatru a lui Sandro de Feo. În numărul 9 începe o lungă relatare,

[1] Rolf Hochhut (1931), scriitor german. Drama sa *Vicarul*, de mare succes în anii '60, stârnește violente polemici: Papa Pius XII este acuzat că nu a făcut uz de propria putere pentru a împiedica exterminarea evreilor (*n. trad.*).

semnată de Camillo Cederna, despre culisele conciliului, care se prelungește până la numărul 13.

Abia în numărul 13, după aproape două luni, un articol al lui Livio Zanetti deschide problema politică despre discuțiile privind reconsiderarea concordatului[1], și doar spre sfârșit se face legătura cu presupusele fraude fiscale de la Vatican. Se revine asupra temei în numărul 14, fără însă a fi anunțată pe pagina întâi. În numărul 15, Biserica este prezentă într-un articol al lui Falconi despre preoții rebeli și cazul, pe atunci nou, al bisericii din Barbiana. Abia în numărul 16, un editorial de pagina întâi vorbește despre ponderea politică a unei vizite a lui Nenni[2] la Vatican. Va ști statul italian să-și pună în valoare propriile drepturi? Începând cu numărul 18 se declanșează o nouă anchetă despre misterele magistraturii.

Publicația avea fără doar și poate o strategie proprie, știa că nu poate să strige „Săriți pe el!" în fiecare săptămână, își doza tonul, dar și informațiile, astfel încât cititorii să-și formeze puțin câte puțin propria opinie, dădea de înțeles clasei politice că este monitorizată discret dar statornic, făcând-o să priceapă că, la nevoie, ar fi putut să dea cărțile pe față.

Ar mai putea vreun săptămânal din zilele noastre să aibă o asemenea conduită? Nu: *Espresso* de

---

[1] Convenție prin care Statul și Biserica, considerate ca două entități juridice autonome, își reglementează propriile relații (*n. trad.*).

[2] Pietro Nenni, (1891–1980), om politic, membru al Partidului Socialist încă din 1921, luptător în Spania, secretar al PSI, membru al câtorva guverne postbelice, vice-premier din 1963, ministru de externe în 1963; în 1970 este numit senator pe viață, iar în 1975 este reales președinte al PSI (*n. trad.*).

atunci se adresa prin tiraj și prezentare grafică clasei conducătoare, astăzi numărul cititorilor săi a crescut de cel puțin cinci ori; nu mai poate adopta tehnica insinuării subtile, într-un crescendo treptat; astăzi știrea de senzație inițială ar fi reluată și amplificată de către restul presei și alte mijloace de comunicare, iar pentru a putea să reia tema săptămânalul ar trebui imediat să-și întețească tirul, să găsească știri și mai explozive, cu riscul de a umfla date insuficient controlate; în lumea politică și în cadrul aparițiilor televizate, tema ar fi atins deja nivelul de gâlceavă; obiectul informației n-ar mai fi fost faptul că există o bănuială de fraudă fiscală sau o problemă de concordat, ci confruntarea însăși care deja a aprins spiritele — iar săptămânalul ar vorbi doar despre cum alte jurnale sau telejurnale iau în piept chestiunea; în fine, între elementele de transformare a presei, nu putem ignora noua conduită a magistraturii. Presa intervenea acolo unde forțele politice tăceau, iar magistratura nu vedea. După campania *Mâini Curate*, magistratura a atins o asemenea intensitate de autosesizare la toate nivelurile, încât presei îi rămâne prea puțin de muncit. Nu face altceva decât să reia (sau să anticipeze, într-o cursă frenetică după surse indiscrete) denunțurile plecate de la palatul de justiție, sau, schimbând macazul, să dea în vileag magistratura, fără însă să se desprindă de la remorca televiziunii. Și iată că de ambele părți jocul devine convulsiv; golindu-l prin propriile convulsii de orice efect, presa este gata să producă un singur efect global, adică otrăvirea luptei politice.

Dacă odinioară un ziar trebuia să-și trimită iscoadele pe coridoarele palatelor din Roma pentru a

culege câte o recunoaștere prudentă din partea unor persoane informate, astăzi trebuie eventual să se ferească de indivizi gata să furnizeze, fără să fie abordați, dosare grase: în cazul în care nu li se verifică credibilitatea, există riscul de a amplifica o intoxicare și de a-și pierde încrederea cititorilor. Trebuie să joace în defensivă, să pareze loviturile venite din exterior. A învins Pecorelli[1] (care juca la jumătatea drumului dintre evenimente, lumea politică, anchete și jurnalism), iar nu Arrigo Benedetti, care considera jurnalismul o a patra putere autonomă.

Nu altfel merg lucrurile în alte țări, dovadă că Franța s-a plâns recent că goana după *scoop*-ul cu orice preț a sfârșit prin a viola intimitatea președintelui republicii. Care sunt consecințele acestei goane după *scoop*, ne-o spune o comparație între Nixon și Clinton.

Înainte de ancheta din *Washington Post* despre Watergate, n-au existat nicicând atacuri care să nu fi fost politice, pe adresa președinției și a onorabilității sale. Dacă luăm în considerare frauda propriu-zisă, Nixon putea s-o înlăture cu ușurință, dând vina pe colaboratorii prea zeloși. Dar a făcut greșeala să înceapă cu o minciună. Situație în care campania de presă și-a concentrat tirul asupra faptului că președintele Statelor Unite mințise, iar Nixon a pierdut în cele din urmă nu fiindcă indirect săvârșise o efracție, ci pentru că s-a dovedit a fi un mincinos. Opțiunea, așadar, fusese precisă, punctuală, calibrată, și tocmai de aceea, eficientă. În schimb, ceea ce face extrem de fragilă și dezlânată campania dusă

[1] Pecorelli — celebru ziarist de anchetă, asasinat de Mafie în anii '80 (*n. trad.*).

împotriva lui Clinton, este apariția câte unui *scoop* pe zi, și chiar cu ele, nimeni nu ezită să le atribuie lui Clinton și Hillary toate păcatele: începând cu speculațiile imobiliare și sfârșind cu hrănirea pisicii pe banii statului. Este prea mult. Opinia publică o dată bruiată, rămâne fundamental sceptică. Rezultatul final, și aici, este otrăvirea luptei politice: un lider politic este schimbat doar dacă se reușește să fie băgat la închisoare.

Ce e de făcut?

Pentru a evita aceste contradicții, presa mai dispune de două formule, una mai dificilă decât alta, deoarece până și unele ziare străine care până acum le-au practicat, trebuie într-un fel sau altul să se schimbe, pentru a se adapta la noile vremuri.

Prima este „calea fijiană". În 1990 m-am aflat aproape o lună în insulele Fiji, și anul trecut [1996] aproape o lună în Caraibe. În acele minuscule insule în care locuiam, puteam să citesc numai cotidianul local: opt sau douăsprezece pagini, în cea mai mare parte reclame de restaurante și știri locale. Așadar, mă aflam în Fiji când s-a declanșat Criza din Golf și în Caraibe când în Italia se discuta decretul Biondi: firește, eram la curent cu toate faptele esențiale. Aceste biete ziare, lucrând doar pe baza unor mesaje de agenție, reușeau să dea în câteva rânduri știrile cele mai importante din ziua precedentă. De la acea depărtare pricepeam că ceea ce nu pomenea ziarul respectiv, nu era chiar atât de important.

Folosirea formulei fijiene presupune, firește, pentru un ziar o înfiorătoare prăbușire a vânzărilor. Ar deveni un buletin pentru o elită cum e cea care citește buletinele de bursă: căci, pentru a pricepe ponderea unei informații oferite în chip esențial, e nevoie de un ochi educat. Ar fi însă și o nenorocire pentru viața politică, care s-ar vedea lipsită de funcția critică a presei. Politicienii superficiali s-ar putea gândi că, într-o atare situație, televiziunea le-ar fi suficientă: televiziunea însă, ca orice formă de spectacol, uzează. Fanfani[1] a supraviețuit mai mult timp decât Nilla Pizzi. O clasă politică crește și se maturizează inclusiv datorită unei confruntări ample, așezate și reflexive, pe care doar relația cu presa o poate conferi. Iar clasa politică este cea dintâi care ar avea numai de pierdut (smulgând doar câteva avantaje pe termen scurt: puține, afurisite și imediate) din partea unei prese cotidiene total săptămânizate și modelate de tv.

Cealaltă cale ar fi cea pe care am numit-o „a atenției sporite": cotidianul renunță să se transforme într-un săptămânal de fapt divers și devine o mină austeră și credibilă de informații despre tot ceea ce se întâmplă în lume; nu va vorbi doar despre lovitura de stat dată ieri într-o țară din lumea a treia, ci va consacra evenimentelor din această țară o atenție continuă, chiar și atunci când faptele ce urmau să se declanșeze mocneau în stare de incubație, reușind

---

[1] Amintore Fanfani, n. 1908, figură de prim-plan a parlamentului italian, precum și în guvernele postbelice, fie ca ministru, fie ca reprezentant de frunte al Partidului creștin-democrat, până la răsunătoarea înfrângere electorală a acestuia în 1975 (*n. trad.*).

să-i explice cititorului de ce (în baza căror interese economice sau politice, inclusiv naționale) trebuia să se acorde atenție celor întâmplate acolo. Dar acest tip de presă presupune o educație în timp a cititorului; azi în Italia un astfel de cotidian și-ar pierde cititorii înainte de a ajunge să-i educe. Până și *New York Times*, cu cititorii săi educați și care la New York deține practic un fel de monopol, constată că bogat ilustratul și mai lejerul *US Today* îi suflă cititori.

S-ar putea întâmpla însă și altceva. Datorită dezvoltării sistemelor digitale și a unei televiziuni interactive, în curând fiecare dintre noi va putea să-și alcătuiască și chiar să-și tipărească acasă, folosind telecomanda, propriul cotidian indispensabil, selectându-l dintr-o infinitate de surse. Cotidianele ar putea să dispară — nu însă și editorii de ziare, care vor vinde informație cu niște costuri reduse. Însă ziarul făcut acasă ar putea să vorbească doar despre ceea ce îl interesează pe utilizator, înstrăinându-l de un flux de informații, opinii, semnale, care l-ar fi putut dinamiza; l-ar priva de posibilitatea de a sesiza, răsfoind restul ziarului, informația surprinzătoare sau nedorită. Am avea astfel o elită de utilizatori foarte informați, care știu unde și când să caute informații, și o masă de subproletari ai informației, mulțumiți să știe că în împrejurimi s-a născut un vițel cu două capete, ignorând pur și simplu restul lumii. Iar asta se și întâmplă cu ziarele americane, mai puțin cele care apar la New York, San Francisco, Los Angeles, Washington și Boston.

Și această situație ar reprezenta un neajuns pentru politicieni, care ar fi siliți să se orienteze doar spre televiziune: ar rezulta un regim de republică

plebiscitară, în care alegătorii ar reacționa doar prin emoții de moment, emisiune după emisiune, ceas de ceas. Pentru unii ar putea părea o situație ideală: într-un astfel de caz însă, nu doar fiecare politician în parte, ci și grupările, mișcările înseși ar avea viața scurtă a unui manechin.

E-adevărat că rămâne deschiderea oferită de un viitor Internet, și politicieni ca Al Gore au înțeles-o de mult. Informația se răspândește prin nenumărate canale autonome, sistemul este acefal și incontrolabil, fiecare discută cu fiecare, nu se mulțumesc doar să reacționeze emotiv la sondaje în timp real, ci digeră mesaje mai aprofundate pe care le descoperă treptat, intră în relații și discuții care depășesc dialectica parlamentară sau vetusta polemică jurnalistică.

Dar, și încă pentru mulți ani de acum încolo: (1) rețelele digitale vor rămâne niște instrumente ale unei elite instruite și tinere, iar nu ale gospodinei catolice, nu ale marginalizatului avut în vedere de Rifondazione[1], nu ale pensionarului de care face caz PDS[2], nici ale doamnei burgheze care simpatizează cu Polul[3].

Amenințarea mea e o glumă, deși ceva adevăr există în ea: rețeaua digitală poate să ofere de pe acum putere, dar nu vouă și alegătorilor voștri tradiționali, ci studenților mei, care vor stabili o punte privilegiată cu acei *yuppies* de la Wall Street; (2) nu

---

[1] Rifondazione Comunista — formațiune politică de stânga, reprezentată în Parlamentul italian actual (*n. trad.*).

[2] PDS — Partidul Democrației de Stânga, reprezentat în Parlamentul italian actual (*n. trad.*).

[3] Polul — coaliția forțelor de dreapta ce dețin în prezent majoritatea parlamentară (*n. trad.*).

e sigur că aceste rețele pot rămâne la nesfârșit independente, sustrase oricărui control de sus; situații de supraaglomerare au și apărut, iar mâine *Big Brother* ar putea să controleze canalele de acces, și atunci să vezi disputa despre *par condicio*...; (3) imensa cantitate de informație permisă de aceste rețele ar putea duce la o cenzură ca urmare a excesului. Edițiile ziarului *New York Times* de duminică inventariază într-adevăr *all the news that's fit to print*, „tot ceea ce merită să fie tipărit", și totuși nu se deosebește prea mult de *Pravda* de pe vremea lui Stalin, pentru că — fiind imposibil să-l citești în întregime în șapte zile — e ca și cum informațiile oferite ar fi fost cenzurate. Excesul de informație duce fie la criterii aleatorii de decimare, fie la selecții atente, accesibile, din nou, doar unei elite foarte educate.

Ce concluzie să tragem? Consider că presa, în înțelesul tradițional de cotidian și de săptămânal pe hârtie, care se cumpără din proprie inițiativă la chioșc, are încă un rol fundamental, și asta nu doar pentru maturizarea civică a unei țări, ci și pentru mulțumirea și plăcerea noastră de a considera de câteva secole, o dată cu Hegel, lectura ziarelor ca un fel de rugăciune matinală a omului modern.

Dar, așa cum merg lucrurile astăzi, presa italiană dă la iveală în chiar paginile sale o stare de jenă din care, deși e conștientă, nu știe să iasă. Și fiindcă alternativele, așa cum am văzut, sunt riscante, este nevoie de o transformare lentă, de care lumea politică nu trebuie să fie străină. Nu se poate cere presei să elimine total procesul de săptămânizare, motivele fiind cele pe care le-am arătat. În schimb, nu poate fi încurajată să consemneze doar bârfe de pa-

lat sau exteriorizări necontrolate. Căci riscul unui colaps este subînțeles.

Pentru început, ce-ar fi dacă s-ar întâmpla mai des ca un om politic să trimită ziarelor un articol care să apară sub sigla „Am primit la redacție și suntem bucuroși să publicăm". Sigur că da, iată un fel de a contribui la reflecție, de animare a răspunderii propriilor declarații. Omul politic trebuie să ceară să-și vadă fiecare interviu și să confirme felul în care a fost citat. Va apărea mai rar în ziare, dar de câte ori apare, va fi luat în serios. Avantaje vor avea inclusiv ziarele, care nu vor mai fi condamnate să consemneze doar izbucniri umorale smulse între două cafele. Cum va umple presa aceste goluri? Poate chiar căutând alte informații în restul lumii, care nu se rezumă la micul spațiu dintre Montecitorio cu Palazo Madama[1] — de care, câtorva miliarde de oameni, nu le pasă. Miliarde de oameni de care totuși nouă trebuie să ne pese și despre care presa trebuie să vorbească mai mult, nu numai fiindcă mii de concetățeni de-ai noștri construiesc împreună cu ei ceva, dar și fiindcă de creșterea sau de criza lor depinde și viitorul societății noastre.

Fac această invitație, atât presei cât și lumii politice să privească mai mult către lume și mai puțin în oglindă.

[1] Sediul Senatului italian de la Roma (*n. trad.*).

Când intră în scenă celălalt

Dragă Carlo Maria Martini,

Scrisoarea dumneavoastră mă scoate dintr-o gravă încurcătură, pentru a mă pune într-alta, la fel de gravă. Până acum eu am fost cel care (și nu din propria-mi voință) a trebuit să iau cuvântul, și cine vorbește primul, inevitabil întreabă, așteptând ca celălalt să răspundă. De-aici și jena mea, cea de a mă simți inchizitorial. Și am apreciat mult hotărârea și umilința cu care dumneavoastră, de trei ori la rând, ați dezmințit legenda conform căreia iezuiții vor răspunde totdeauna la o întrebare printr-o altă întrebare.

Acum însă mă simt eu jenat să răspund la întrebarea dumneavoastră, fiindcă răspunsul meu ar fi semnificativ dacă aș fi avut parte de o educație laică; adevărul e însă că am primit o puternică amprentă catolică (aptă să marcheze momentul unei traume) la douăzeci și doi de ani. Perspectiva laică pentru mine nu a fost o moștenire absorbită pasiv, ci rezultatul, foarte resimțit, al unei lungi și lente mutații, și încă nu sunt sigur dacă unele convingeri morale ale mele nu depind și-acum de o amprentă religioasă care mi-a marcat începuturile. Aflându-mă deja la o vârstă înaintată, am văzut (într-o

universitate catolică străină care înrolează și profesori de formație laică, pretinzându-le cel mult o atitudine de respect formal al ritualurilor religioso-academice) că unii colegi de-ai mei se apropie de sfintele taine fără să creadă în Prezența Regală și prin urmare fără să se fi spovedit măcar. M-am cutremurat, după atâția ani, căci am perceput încă o dată oroarea sacrilegiului.

Cred totuși că pot să spun pe ce fundamente se sprijină astăzi această „religiozitate laică" a mea — deoarece am convingerea fermă că există forme diferite de religiozitate și, respectiv, sentimentul Sacrului, al Limitei, al interogației și al așteptării, al comuniunii cu ceva care ne depășește, chiar și în lipsa credinței într-o divinitate personală și providențială. Lucru pe care, așa cum înțeleg din scrisoarea dumneavoastră, îl știți prea bine. Vă întrebați în schimb ce anume e atât de angajant, cuceritor și indispensabil în aceste forme de etică.

Aș vrea să iau lucrurile pe departe. Anumite probleme etice mi-au devenit mai clare în timp ce meditam asupra unor probleme semantice — și nu vă faceți griji dacă va spune cineva că vorbim complicat: probabil că a fost încurajat să vorbească prea simplu despre „revelația" mass-mediatică, previzibilă prin definiție. N-au decât să învețe să gândească mai complicat, deoarece nici misterul și nici certitudinea nu sunt simple.

Problema mea era dacă există „universali semantici", adică noțiuni elementare comune întregii specii umane, care pot fi exprimate de toate limbile. Problemă nu foarte ușoară, de vreme ce se știe că multe culturi nu recunosc noțiuni care nouă ni se par evi-

dente: de exemplu, cea de substanță înzestrată cu anumite proprietăți (ca atunci când spunem că „mărul e roșu") sau cea de identitate (a = a). M-am convins însă că există cu siguranță noțiuni comune tuturor culturilor și că toate se raportează la poziția corpului nostru în spațiu.

Suntem animale în postură erectă, din care pricină este obositor să rămânem mult timp cu capul în jos și, prin urmare, avem o noțiune comună de sus și jos, tinzând să-l privilegiem pe primul în defavoarea celui de-al doilea. Tot astfel avem noțiuni de parte dreaptă și stângă, de a sta pe loc sau a merge, de a sta în picioare sau întinși, de a ne târî sau a sări, de veghe sau somn. Și fiindcă avem mâini și picioare, știm cu toții ce înseamnă să lovești o materie tare, să penetrezi o substanță moale sau lichidă, să terciuiești, să pisezi, să râșnești, să dai șuturi și poate chiar să dansezi. Lista ar putea continua la nesfârșit, incluzând văzul, auzul, mâncatul sau băutul, înghițitul sau datul afară. Și desigur, orice om are noțiuni despre ceea ce înseamnă să percepi, să-ți amintești, să simți dorință, teamă, tristețe sau ușurare, plăcere sau durere, să emiți sunete care să exprime aceste sentimente. Așadar (și de-acum intrăm în sfera dreptului) există concepții universale privind constrângerea: nu se dorește să fim împiedicați să vorbim, să vedem, să ascultăm, să dormim, să înghițim sau să dăm afară, să mergem unde vrem, suferim dacă cineva ne leagă sau ne sechestrează, ne lovește, rănește, ucide, ne supune la torturi fizice sau psihice menite să diminueze sau să anuleze capacitatea noastră de a gândi.

Observați că până acum am pus în scenă doar un soi de Adam animalic și solitar, care încă nu știe ce este raportul sexual, plăcerea dialogului, dragostea filială, durerea la pierderea unei persoane iubite; dar deja în această fază, cel puțin pentru *noi* (dacă nu pentru el sau pentru ea) această semantică a devenit deja temelia unei etici: trebuie înainte de toate să respectăm drepturile corporalității celuilalt, între care și dreptul de a vorbi și gândi. Dacă semenii noștri ar fi respectat aceste „drepturi ale corpului", n-am mai fi avut masacrul inocenților, creștinii la circ, noaptea Sfântului Bartolomeu, rugul ereticilor, lagărele de exterminare, cenzura, copii în mină, violurile din Bosnia.

Dar ce se întâmplă atunci când, deși își elaborează rapid repertoriul instinctiv de noțiuni universale, *dobitocul* (sau *dobitoaca*), cu toată buimăceala și sălbăticia pe care le-am pus în scenă, poate în sfârșit să priceapă nu numai că dorește să facă unele lucruri și nu dorește să i se facă altele, ci și că n-ar trebui să facă altora ceea ce nu vrea să-i fie făcut lui însuși? Căci, din fericire, Raiul se populează numaidecât. Dimensiunea etică începe o dată cu intrarea în scenă a celuilalt. Orice lege, fie ea morală sau juridică, reglementează întotdeauna relațiile interpersonale, inclusiv pe cele față de Celălalt care o impune.

Și dumneavoastră îi atribuiți laicului virtuos convingerea că celălalt există în noi. Nu e vorba însă de o vagă înclinație sentimentală, ci de o condiție „întemeietoare". Așa cum ne învață și cele mai laice dintre științele umane, celălalt, cu privirea sa, este cel care ne definește și ne formează. Noi (așa cum nu reușim să trăim fără să mâncăm sau să dormim)

nu reușim să înțelegem cine suntem fără privirea și răspunsul celuilalt. Până și cel ce ucide, violează, fură, împilează, săvârșește toate astea în momente excepționale, dar tot restul vieții lui nu face altceva decât să cerșească de la semenii săi aprobare, iubire, respect, laudă. Și chiar celor pe care-i umilește le cere recunoașterea fricii și a supunerii. În lipsa acestei recunoașteri, nou-născutul abandonat în pădure nu se umanizează (sau precum Tarzan îl caută cu orice preț pe celălalt sub chipul unei maimuțe) și nu este exclusă moartea sau nebunia în cazul conviețuirii într-o comunitate în care sistematic toți ar decide să nu ne privească niciodată și să se comporte ca și cum n-am exista.

De ce oare există sau au existat totuși culturi care îngăduie masacrul, canibalismul, umilirea corpului celuilalt? Pur și simplu fiindcă ele restrâng conceptul de „ceilalți" la comunitatea tribală (sau la etnie), considerându-i pe „barbari" drept ființe neumane; dar nici cruciații nu-i socoteau pe necredincioși niște semeni demni de iubit. Fapt e că recunoașterea rolului celorlalți, necesitatea de a respecta față de ei acele exigențe pe care le considerăm indispensabile pentru noi, reprezintă rodul unei evoluții milenare. Chiar și porunca creștină a iubirii a fost enunțată și greu acceptată abia atunci când vremurile erau coapte.

Dumneavoastră însă mă întrebați: această conștiință a rolului celuilalt este în stare să-mi furnizeze un temei absolut, o temelie neclintită pentru un comportament etic? Ar fi suficient să vă răspund că și ceea ce dumneavoastră definiți ca „fundamente absolute" nu-i împiedică pe mulți credincioși să

păcătuiască în cunoștință de cauză, iar disputa ar putea să se încheie astfel: ispita răului există chiar în cel ce are o noțiune întemeiată și revelată a binelui. Vreau însă să vă povestesc două anecdote care mi-au dat mult de gândit.

Prima se referă la un scriitor care se proclamă catolic, fie și *sui generis*; nu-i dau numele pentru simplul motiv că ceea ce am să citez mi-a fost spus într-o conversație particulară, iar eu nu sunt un sicofant. Era pe vremea lui Ioan XXIII și vârstnicul meu prieten, spre a-i marca entuziast virtuțile, a spus (cu o evidentă intenție paradoxală): „Papa Ioan trebuie că e ateu. Doar cine nu crede în Dumnezeu poate să-și iubească atât de mult semenii!"

Ca în cazul tuturor paradoxurilor, și acesta conținea un sâmbure de adevăr: fără să iau în seamă ateul (o figură a cărei psihologie îmi scapă, deoarece, din perspectiva kantiană, nu văd cum *nu* se poate crede în Dumnezeu, și să consider că *nu* i se poate proba existența, iar apoi să cred neclintit în inexistența lui Dumnezeu, considerând că poate fi probată), mi se pare normal ca o persoană care nu a avut nicicând o experiență a transcendenței, sau a ratat-o, poate să dea un sens propriei vieți și propriei morți, poate să se simtă consolat doar de dragostea pentru ceilalți, de tentativa de a garanta altcuiva o viață decentă și după ce el nu va mai fi. Sigur, există și oameni care nu cred și totuși nu țin să dea un sens propriei morți, dar există și indivizi care se declară credincioși și cu toate acestea nu s-ar codi să străpungă inima unui copil viu, doar ca să nu moară ei. Puterea unei etici se măsoară după compor-

tamentul sfinților și nicidecum al neghiobilor *cujus deus venter est*.

Și iată și a doua anecdotă. Eram încă un tânăr catolic de șaisprezece ani și mi s-a întâmplat să mă angajez într-un duel verbal cu un cunoscut mai în vârstă, reputat „comunist" în sensul pe care-l avea acest termen în anii cincizeci. Și fiindcă mă provoca, i-am pus întrebarea hotărâtoare: Cum putea el, ca necredincios, să dea un sens acelui lucru altfel lipsit de sens, și anume propriei morți? La care el mi-a răspuns: „Cerând, înainte să mor, o înmormântare civilă. Eu n-o să mai fiu, dar am să las celorlalți un exemplu." Cred că și dumneavoastră puteți admira credința profundă în continuitatea vieții, sentimentul absolut al datoriei ce anima acest răspuns. Este sentimentul care a stimulat mulți necredincioși să moară sub tortură, numai să nu-și trădeze prietenii, alții să riște molipsirea de ciumă, pentru a-i vindeca pe ciumați. Și câteodată este singurul lucru care îl face pe filozof să filozofeze, pe scriitor să scrie: să lase, adică, un mesaj în sticlă, astfel încât într-un fel sau altul lucrul în care am crezut sau care ni se părea frumos, să poată fi crezut sau să pară frumos celor ce vin după noi.

Este oare acest sentiment atât de puternic încât să justifice o etică atât de fermă și inflexibilă, la fel de solid fundamentată ca și a celor ce cred în morala revelată, în nemurirea sufletului, în răsplată și pedeapsă? Am căutat să fundamentez principiile unei etici laice pe un fapt natural (și, ca atare, și pentru dumneavoastră rod al unui proiect divin), așa cum este corporalitatea noastră, și pe ideea că noi știm instinctiv că avem un suflet (sau ceva ce îi ține

locul) numai în virtutea prezenței celuilalt. De unde rezultă că ceea ce am definit ca „etică laică“ este în fond o etică naturală, pe care nici cel credincios n-o ignoră. Instinctul natural, dus la fireasca maturizare și autoconștiință, nu reprezintă oare un temei care să dea garanții suficiente? Sigur, putem să ne gândim că nu există un imbold suficient către virtute, „oricum“, poate spune necredinciosul, „nimeni n-o să afle despre răul pe care-l fac pe ascuns“. Dar atenție, necredinciosul consideră că nimeni nu se uită la el de sus și prin urmare știe că — tocmai de aceea — nu există nici acel Cineva care poate să ierte. Dacă știe că a făcut un rău, singurătatea sa va fi nesfârșită, iar moartea sa, disperată. Va încerca mai cu seamă, mai degrabă decât cel credincios, curățarea prin spovedanie publică, va cere iertare celorlalți. Asta o știe, din toată ființa sa, și prin urmare știe că va trebui să-i ierte el înainte pe ceilalți. Altfel cum s-ar putea explica faptul că *remușcarea* este un sentiment perceput și de necredincioși?

Nu aș dori să se instaureze o opoziție stearpă între cel ce crede într-un Dumnezeu transcendent și cel ce nu crede într-un principiu supraindividual. Aș vrea să amintesc că tocmai eticii îi era dedicată marea carte a lui Spinoza, care începe cu o definiție a lui Dumnezeu drept cauză de sine. Numai că această divinitate spinoziană, știm cu toții, nu este nici transcendentă și nici personală: cu toate astea, chiar și din viziunea unei mari și unice *substanțe* cosmice în care într-o zi vom fi reabsorbiți, este posibil să rodească o viziune a toleranței și bunăvoinței tocmai fiindcă spre echilibrul și armonia unicei *substanțe* aspirăm cu toții. Aspirăm fiindcă într-un fel

sau altul credem că este imposibil ca această *substanță* să nu fie cât de cât îmbogățită sau deformată de ceea ce am înfăptuit de-a lungul miilor de ani. Așa că aș îndrăzni să spun (nu e o ipoteză metafizică, ci doar o sfioasă concesie făcută speranței care nicicând nu ne-a părăsit) că și dintr-o asemenea perspectivă ar putea fi reformulată problema unei oarecare vieți de după moarte. Astăzi universul electronic ne sugerează că pot exista secvențe de mesaje care se transferă de la un suport fizic la altul, fără să-și piardă trăsăturile lor irepetabile, părând chiar să supraviețuiască în chip de algoritm pur, imaterial, în clipa în care, după părăsirea suportului, nu s-au imprimat încă pe un altul. Dar poate că moartea nu este neapărat implozie, ci, dimpotrivă, explozie și întipărire, undeva, printre vârtejurile universului, al *software*-ului (de alții numit „suflet") pe care noi l-am elaborat în timpul vieții, alcătuit și din amintiri și remușcări personale, adică suferință de nevindecat, sau din sentiment de împăcare pentru datoria împlinită, și iubire.

Însă dumneavoastră spuneți că, fără pilda și cuvântul lui Cristos, orice etică laică n-ar avea o justificare de fond care să-i dea o putere de convingere de necontestat. De ce să-l privăm pe laic de dreptul de a se folosi de pilda lui Cristos cel iertător. Încercați, Carlo Maria Martini, spre binele discuției și al confruntării în care credeți, să admiteți, fie și pentru o singură clipă, ipoteza că Dumnezeu nu există: că omul apare pe pământ printr-o eroare sau stângăcie a hazardului, pradă condiției sale de muritor, condamnat în plus să aibă conștiința acestui fapt, și din această cauză cel mai nedesăvârșit dintre toate

animalele (treceți-mi cu vederea tonul leopardian al acestei ipoteze). Omul acesta, pentru a dobândi curajul să-și aștepte moartea, ar deveni în chip necesar un animal religios și ar năzui să construiască narațiuni capabile să-i furnizeze o explicație și un model, o imagine pilduitoare. Și printre cele multe pe care reușește să și le închipuie — unele strălucitoare, altele înspăimântătoare, iar altele patetic consolatoare — ajungând la împlinirea timpurilor, are la un moment dat puterea religioasă, morală și poetică să conceapă modelul lui Cristos, al iubirii universale, al iertării dușmanilor, a vieții oferite ca jertfă pentru salvarea celuilalt. Dacă aș fi un călător venit din îndepărtate galaxii și m-aș afla dinaintea unei specii care a reușit să-și propună acest model, aș fi cucerit de atâta energie teogonică și aș considera această specie mizerabilă și infamă, care a comis atâtea orori, răscumpărată doar de faptul că a reușit să dorească și să creadă că toate acestea reprezintă *adevărul*.

Abandonați acum chiar ipoteza și lăsați-o pe seama altora: dar acceptați că, dacă Cristos ar fi fost doar subiectul unei mari povestiri, faptul că această povestire a putut să fie închipuită și dorită de bipezi golași care știu doar că nu știu nimic, ar fi la fel de miraculos (miraculos de tainic) ca faptul că fiul unui Dumnezeu real s-ar fi întrupat cu adevărat. Această taină naturală și pământească n-ar înceta să emoționeze și să înalțe inima celui ce nu crede.

De aceea consider că, în punctele sale fundamentale, o etică naturală — respectată în profunda religiozitate care o însuflețește — se poate întâlni cu

principiile unei etici întemeiate pe credința în transcendență, care nu poate să nu recunoască faptul că principiile naturale au fost sculptate în inima noastră în baza unui program de mântuire. Dacă rămân — și cu siguranță vor rămâne — pe dinafară niște contururi care nu se suprapun, vom invoca situații similare în cazul întâlnirii altor religii. Iar în conflictele religioase va trebui să prevaleze *caritatea* și *înțelepciunea*.

Migrațiile, toleranța și intolerabilul

1. Migrațiile mileniului trei

Anul 2000 se apropie. Nu voi zăbovi să discut dacă noul mileniu începe cu miezul nopții de 31 decembrie 1999 sau mai degrabă cu miezul nopții de 31 decembrie 2000, cum ne-ar încuraja să credem matematica și cronologia. Din punct de vedere simbolic, atât matematica, cât și cronologia reprezintă o opinie și, desigur, 2000 este o cifră magică, de sub farmecul căreia este greu să te sustragi după atâtea romane din secolul trecut care vesteau minunile anului 2000.

Pe de altă parte, am aflat că și din punct de vedere cronologic computerele vor intra în criză în privința datelor, din 1 ianuarie anul 2000 și nu din 1 ianuarie 2001. Sentimentele noastre vor fi impalpabile și rătăcitoare, însă computerele nu greșesc nici atunci când greșesc: chiar dacă dau greș pe 1 ianuarie 2000, au dreptate.

Pentru cine este magic anul 2000? Pentru lumea creștină, evident, pentru că marchează două mii de ani de la presupusa naștere a lui Cristos (chiar dacă știm că Cristos nu s-a născut în anul 0 al erei noastre). Nu putem spune „pentru lumea occidentală“,

deoarece lumea creștină se extinde și la unele civilizații orientale, în vreme ce de lumea așa-zis „occidentală" aparține Israelul care califică sistemul nostru de cronologie în termeni de *Common Era*, dar de fapt numără anii în alt fel.

Pe de altă parte, în secolul al XVII-lea protestantul Isaac de la Peyrère arătase că cronologiile chinezești erau mult mai vechi decât cele ebraice, și avansase ipoteza că păcatul originar i-ar fi implicat doar pe urmașii lui Adam, însă nu și alte rase, născute cu mult timp înainte. Firește, fusese declarat eretic, dar, indiferent dacă a avut dreptate sau nu din punct de vedere teologic, el a reacționat la un fapt pe care în zilele noastre nimeni nu-l mai pune la îndoială: datările diferite valabile pentru diverse civilizații reflectă diversele teogonii și istoriografii, cea creștină, fiind doar una între multe altele (și aș vrea să relev că numărătoarea *ab anno domini* nu este atât de veche cum s-ar crede, deoarece încă din Evul Mediu timpuriu anii se numărau nu de la nașterea lui Cristos, ci de la presupusa creare a lumii).

Cred că anul 2000 va fi sărbătorit și la Singapore sau Beijing, ca urmare a influenței modelului european asupra altor modele. Toată lumea va sărbători probabil venirea lui 2000, însă pentru majoritatea popoarelor de pe planetă acest lucru va reprezenta o convenție comercială, iar nu o convingere intimă. Dacă în China înflorea o civilizație înainte de anul nostru 0 (și de altfel noi știm că înainte de acest an înfloriseră alte civilizații în bazinul mediteranean, numai că am convenit să numărăm anii în care trăiau Platon și Aristotel cu „înainte de Cristos"), ce semnificație are sărbătorirea anului 2000? Semnifică

izbânda modelului, pe care nu l-aș numi creștin (căci anul 2000 va fi serbat și de atei), ci, în orice caz, a modelului european, care, după ce Cristofor Columb a „descoperit“ America — deși indienii din America spun că în acei ani ei ne-au descoperit pe noi — a devenit și un model american.

Când vom sărbători anul 2000, ce an va fi pentru musulmani, pentru aborigenii Australiei, sau pentru chinezi? Desigur, s-ar putea nici să nu ne intereseze. Anul 2000 este al nostru, este o dată euro-centrică, e treaba noastră. Dar dincolo de faptul că modelul euro-centric pare să domine și civilizația americană — chiar dacă printre cetățenii americani sunt și africani, orientali, piei-roșii care nu se regăsesc în acest model —, avem oare dreptul noi, europenii, să ne mai identificăm cu modelul euro-centric? Acum câțiva ani, când s-a constituit la Paris Académie Universelle des Cultures, care reunește artiști și oameni de știință din toate țările lumii, a fost redactat un statut sau o *charte*. Într-una dintre declarațiile introductive ale acestei *charte*, care dorea să definească inclusiv sarcinile științifice și morale ale acelei Académie, se spune că în următorul mileniu s-ar putea produce în Europa un amplu „metisaj de culturi“.

Dacă mersul evenimentelor nu se va schimba brusc (căci totul e cu putință), trebuie să ne pregătim pentru situația în care în următorul mileniu Europa va arăta ca New York sau ca unele țări din America Latină. La New York asistăm la negarea conceptului de *melting pot*, felurite culturi coexistă, de la portoricani la chinezi, de la coreeni la pakistanezi: unele grupuri au fuzionat între ele (ca italienii și irlandezii, evreii și polonezii), altele se mențin

separate (în cartiere diferite, vorbind limbi diferite și practicând tradiții diferite), și toate se întâlnesc pe baza unor legi comune și a unei limbi de circulație comună, engleza, pe care fiecare o vorbește insuficient. Vă rog să vă amintiți că la New York, unde populația „albă" tinde să devină minoritară, 42% dintre albi sunt evrei, și restul de 58% sunt de cele mai felurite origini, iar dintre aceștia așa-zișii *wasps* (albi, anglosaxoni și protestanți) reprezintă minoritatea (există catolici polonezi, italieni, hispano-americani, irlandezi etc.).

În America Latină au avut loc, de la țară la țară, fenomene diverse: coloniștii spanioli s-au metisat când cu indienii, când (ca în Brazilia) cu africanii, alteori au apărut limbi și populații zise „creole". E foarte greu, judecând chiar în termeni rasiali de sânge, să spunem dacă un mexican sau un peruvian are origini europene sau amerindiene, ca să nu mai vorbim de un jamaican.

Ei bine, spre un asemenea fenomen se-ndreaptă Europa, și nici un rasist, nici un nostalgic reacționar nu va putea să i se împotrivească.

Consider că trebuie să se facă deosebire între conceptul de „imigrație" și cel de „migrație". Putem vorbi de „imigrație" atunci când unii indivizi (chiar mulți, dar statistic într-o măsură nesemnificativă în raport cu seminția de origine) se transferă dintr-o țară într-alta (ca italienii sau irlandezii în America, sau astăzi turcii în Germania). Fenomenele de imigrație pot fi controlate politic, limitate, încurajate, programate sau acceptate.

Nu la fel se-ntâmplă cu migrațiile. Fie că sunt violente sau pașnice, ele seamănă cu fenomenele na-

turale: se produc și nimeni nu le poate controla. Se poate vorbi de „migrație" atunci când un întreg popor, puțin câte puțin, se deplasează de pe un teritoriu pe altul (și nu are importanță câți rămân pe teritoriul de origine, ci în ce măsură migratorii schimbă radical cultura teritoriului în care au migrat). Au existat mari migrații de la est la vest, în cursul cărora popoarele din Caucaz au schimbat cultura și ereditatea biologică a autohtonilor. Au existat migrațiile unor popoare așa-zis „barbare" care au invadat imperiul roman și au creat noi regate și noi culturi numite „romano-barbare" sau „romano-germanice". A existat migrația europeană spre continentul american, pe de-o parte de pe Coasta de Est treptat, până în California, iar pe de alta, din insulele caraibiene și Mexic până la extremitatea Cono Sur. Chiar dacă parțial a fost programată politic, se poate vorbi de migrație fiindcă albii proveniți din Europa nu numai că n-au adoptat obiceiurile și cultura nativilor, dar au întemeiat o nouă civilizație la care până și nativii (cei care au supraviețuit) s-au adaptat.

Au existat migrații întrerupte, precum cea a popoarelor de origine arabă până în Peninsula Iberică. Au existat forme de migrație programată și parțială, dar nu mai puțin influentă, precum cea a europenilor spre răsărit sau spre sud (de unde și nașterea națiunilor numite „post-coloniale"), unde migratorii au schimbat totuși cultura populației autohtone. Cred că nu a fost alcătuită până acum o fenomenologie a diferitelor tipuri de migrație, dar cu siguranță migrațiile sunt altceva decât imigrațiile. Se poate vorbi de „imigrație" pur și simplu, atunci când imigranții (acceptați conform unor decizii politice)

acceptă în mare parte obiceiurile țării în care imigrează, spre deosebire de „migrație", când migratorii (pe care nimeni nu-i poate opri la hotare) transformă radical cultura teritoriului în care migrează.

Noi astăzi, după un secol nouăsprezece plin de imigranți, ne aflăm în fața unor fenomene nelămurite. Astăzi — într-un climat de o mare mobilitate — este foarte greu să spunem dacă anumite fenomene țin de imigrație sau de migrație. Există desigur un flux de nestăvilit de la sud spre nord (africanii sau cei din Orientul Mijlociu spre Europa), indienii din India au invadat Africa și insulele din Pacific, chinezii sunt pretutindeni, japonezii sunt prezenți cu organizațiile lor industriale și economice chiar și atunci când nu se deplasează fizic în chip masiv.

Mai este cu putință să faci deosebirea între imigrație și migrație când întreaga planetă e pe cale să devină teritoriul unor deplasări încrucișate? Cred că este posibil: așa cum am spus, imigrațiile sunt controlabile politic, migrațiile, nu, ele sunt ca fenomenele naturale. Atât timp cât există imigrație, popoarele pot spera să-i țină pe imigranți într-un ghetou, ca să nu se amestece cu nativii. Când e vorba de migrație, nu se mai pune problema ghetourilor, iar metisajul este incontrolabil.

Fenomenele cărora Europa încearcă încă să le țină piept, precum cazurile de imigrație, sunt de fapt cazuri de migrație. Lumea a treia bate la porțile Europei și intră chiar dacă Europa nu este de acord. Problema nu mai este cea de a decide (așa cum politicienii se prefac că cred) dacă vor fi admise la Paris studente cu *chador* sau câte moschei vor trebui construite la Roma. Problema este că în următorul mi-

leniu (și fiindcă nu sunt un profet, nu știu data precisă) Europa va fi un continent multirasial sau, dacă preferați, „colorat". Vă place sau nu vă place, așa va fi.

Această confruntare (sau ciocnire) de culturi va putea să aibă consecințe sângeroase, și sunt convins că într-o oarecare măsură le va avea, vor fi inevitabile și de lungă durată. Însă rasiștii ar trebui să fie (teoretic) o rasă în curs de dispariție. A existat un patrician roman care nu reușea să accepte că și galii, sarmații sau evreii precum Sfântul Pavel pot să devină *cives romani*, că ar putea urca pe tronul imperial un african, așa cum în cele din urmă s-a și întâmplat? Am uitat de existența acelui patrician și el a fost dat uitării de istorie. Civilizația romană era o civilizație de metiși. Rasiștii vor spune că tocmai de aceea s-a destrămat, dar a fost nevoie de cinci sute de ani — și mi se pare că este un arc de timp ce ne îngăduie și nouă să facem proiecte de viitor.

2. *Intoleranță*

De obicei fundamentalismul și integrismul sunt considerate concepte strâns înrudite, forme dintre cele mai evidente de intoleranță. Consultând două excelente instrumente de referință ca *Petit Robert* și *Dictionaire Historique de la Langue Française*, găsesc în definiția privitoare la „fundamentalism" o trimitere imediată la integrism. Ceea ce ne face să credem că toate fundamentalismele sunt integriste și viceversa.

Însă chiar dacă ar fi adevărat, n-ar rezulta de-aici că toți intoleranții sunt fundamentaliști și integriști. Chiar dacă în prezent ne confruntăm cu diverse forme de fundamentalism și exemple de integrism sunt vizibile pretutindeni, problema intoleranței e mai profundă și mai primejdioasă.

În termeni istorici „fundamentalismul" este un principiu hermeneutic, legat de interpretarea unei *cărți sacre*. Fundamentalismul occidental modern se naște în mediile protestante din Statele Unite din secolul al XIX-lea și se caracterizează prin hotărârea de a interpreta literal Scripturile, îndeosebi cu privire la acele noțiuni de cosmologie de a căror veridicitate știința epocii părea să se îndoiască. De-aici și refuzul adesea intolerant al oricărei interpretări alegorice și mai cu seamă al oricărei forme de educație care ar fi încercat să submineze credința în textul biblic, așa cum se întâmpla cu darwinismul triumfător.

Această formă de literalism fundamentalist era veche, de vreme ce deja în rândul părinților bisericii au existat dezbateri între partizanii literei și susținătorii unei hermeneutici mai suple, precum cea a Sfântului Augustin. În lumea modernă însă fundamentalismul îngust nu putea să fie decât protestant, de vreme ce, pentru a putea fi fundamentalist trebuie să crezi că adevărul este rodul interpretării Bibliei. În schimb, în mediul catolic autoritatea Bisericii este cea care garantează interpretarea, și de aceea echivalentul fundamentalismului protestant poate dobândi și forma tradiționalismului. Evit să mă pronunț (lăsând asta pe seama experților) asupra naturii fundamentalismului musulman și ebraic.

Este fundamentalismul neapărat intolerant? Este astfel în plan hermeneutic, dar nu obligatoriu în cel politic. Să ne închipuim o sectă fundamentalistă care declară că proprii aleși au privilegiul adevăratei interpretări a Scripturilor, fără totuși să se dedea la vreo formă de prozelitism, și prin urmare să-i oblige pe ceilalți să împărtășească acele convingeri sau să militeze pentru înfăptuirea unei societăți politice care să se bazeze pe ele.

În schimb prin „integrism" se înțelege o poziție religioasă și politică prin intermediul căreia principiile religioase trebuie să devină totodată model de viață politică și sursă a legilor statului. Dacă fundamentalismul și tradiționalismul sunt, în principiu, conservatoare, există și integrisme care se vor progresiste și revoluționare. Există mișcări catolice integriste care nu sunt fundamentaliste, care se luptă pentru o societate total supusă principiilor religioase, fără totuși să impună o interpretare literală a scripturilor și, de ce nu, gata să accepte o teologie *à la* Teilhard de Chardin.

Nuanțele pot fi și mai subtile. Gândiți-vă la fenomenul numit *political correctness* din America. A luat naștere pentru a promova toleranța și recunoașterea oricărei diferențe, religioasă, rasială și sexuală, și totuși e în curs de a deveni o nouă formă de fundamentalism care și-a făcut aproape un ritual din a se substitui limbajului cotidian, operând cu litera în dauna spiritului — astfel încât se poate ajunge să fie discriminat un orb, doar pentru că ai delicatețea de a-l numi „nevăzător", și mai cu seamă pot fi discriminați cei care nu respectă regulile de a fi *politically correct*.

Dar rasismul? Rasismul nazist era cu siguranță totalitar, se pretindea științific, dar nu exista nimic fundamentalist în doctrina rasei. Un rasism neștiințific ca cel promovat de Lega Nord italiană nu are aceleași rădăcini culturale ale rasismului pseudoștiințific (de fapt nu are nici o rădăcină culturală) și totuși e rasism.

Și intoleranța? Se reduce cumva la aceste diferențe și înrudiri între fundamentalism, integrism și rasism? Au existat forme de intoleranță non-rasiste (precum persecutarea ereticilor sau intoleranța dictatorilor față de cei care li se opuneau). Intoleranța este ceva mult mai adânc, aflat la rădăcina tuturor fenomenelor pe care le-am comentat.

Fundamentalism, integrism, rasism pseudoștiințific, toate sunt poziții teoretice care presupun o *doctrină*. Intoleranța preexistă oricărei doctrine. În acest sens, intoleranța are rădăcini biologice, se manifestă printre animale ca instinct de apărare a teritoriului, se bazează pe reacții emotive adesea superficiale — nu-i suportăm pe cei care sunt altfel decât noi, fiindcă au pielea de o altă culoare, vorbesc o limbă pe care n-o înțelegem, mănâncă broaște, câini, maimuțe, porci, usturoi, fiindcă se tatuează...

Intoleranța față de cel diferit sau față de necunoscut este ceva natural la copil, ca și instinctul de a avea tot ceea ce își dorește. Copilul se va educa treptat în spiritul toleranței, la fel cum va fi educat în respectul proprietății celuilalt și, mai înainte de asta, să-și controleze sfincterul. Din păcate, dacă toți reușesc să-și țină sub control corpul, toleranța rămâne o problemă de educație permanentă a adulților, deoarece în viața de zi cu zi suntem tot timpul

expuși la trauma diferenței. Cercetătorii abordează adesea doctrinele diferenței, dar prea puțin pe cea privind intoleranța sălbatică, căci aceasta scapă oricărei definiții și examinări critice.

Și totuși nu doctrinele diferenței generează intoleranța sălbatică: dimpotrivă, ele exploatează un fond preexistent de intoleranță difuză. Să ne gândim la vânătoarea de vrăjitoare. Ea nu este un produs al vremurilor întunecate, ci al erei moderne. *Malleus Maleficarum* este scris cu puțin înainte de descoperirea Americii și este contemporan cu umanismul florentin; *La Démonomanie des sorciers* de Jean Bodin este lucrarea unui om al Renașterii care scrie după Copernic. Nu intenționez să explic aici de ce lumea modernă oferă justificări teoretice pentru vânătoarea de vrăjitoare. Vreau doar să amintesc că această doctrină a reușit să se impună fiindcă deja exista suspiciunea populară față de vrăjitoare. O găsim în antichitatea clasică (Horațiu), în edictul lui Rotari, în *Summa Theologica* a Sfântului Toma d'Aquino. Vrăjitoarele erau la ordinea zilei și se ținea cont de ele, tot astfel cum codul penal ține cont de existența hoților. Dar fără aceste credințe populare, nu ar fi fost posibilă răspândirea unei doctrine a vrăjitoriei și o practică metodică a persecuției.

Antisemitismul pseudoștiințific se naște în cursul secolului al XIX-lea, devenind antropologie totalitară și practică industrială a genocidului doar în veacul nostru; dar el nu s-ar fi putut naște, dacă n-ar fi existat de secole, încă de pe timpul părinților Bisericii, o polemică anti-iudaică, iar în rândul poporului, un antisemitism practic care a străbătut veacurile, oriunde se va fi aflat un ghetou. Teoriile

anti-iacobine despre complotul iudaic, apărute la începutul secolului al XIX-lea, n-au creat antisemitismul popular, ci au exploatat o ură față de cei diferiți, de mult existentă.

Intoleranța cea mai periculoasă este tocmai cea care se naște în absența oricărei doctrine, prin acțiunea unor pulsiuni elementare. De aceea, nu poate fi criticată și ținută în frâu prin argumente raționale. Fundamentele teoretice din *Mein Kampf* pot fi recuzate printr-o baterie de argumentări destul de simplă, dar ideile pe care le propunea au supraviețuit și vor supraviețui oricărei obiecții pentru că se sprijină pe o intoleranță sălbatică, impermeabilă la orice critică. Consider mai periculoasă intoleranța manifestată de Lega Nord italiană decât cea profesată de Front Național al lui Le Pen. Le Pen are încă în spate intelectuali care au trădat, în timp ce Bossi nu are nimic în afara unor pulsiuni sălbatice.

Uitați-vă ce se întâmplă acum în Italia, douăsprezece mii de albanezi au intrat în țara noastră în aproximativ o săptămână. Modelul public și oficial a fost cel al primirii, cea mai mare parte a celor ce vor să oprească acest exod, care ar putea deveni covârșitor, folosește argumente economice și demografice. Dar orice teorie se spulberă în fața unei intoleranțe insidioase care câștigă teren pe zi ce trece. Intoleranța sălbatică se bazează pe un scurt-circuit categorial pe care-l oferă ulterior cu titlul de împrumut oricărei viitoare doctrine rasiste: dacă din rândul albanezilor intrați în Italia în anii trecuți s-au recrutat hoți și prostituate (ceea ce e adevărat), înseamnă că toți albanezii sunt hoți și prostituate.

Este un scurt-circuit teribil, deoarece constituie o tentație constantă pentru fiecare din noi: e de-ajuns să ne fi fost furată valiza în aeroportul unei țări oarecare, ca să ne-ntoarcem acasă cu ideea că oamenii acelei țări trebuie discreditați.

În plus, intoleranța cea mai cutremurătoare este a săracilor, care sunt primele victime ale diferenței. Între bogați nu există rasism. Bogații au produs, eventual, doctrinele rasismului, săracilor însă li se datorează practica acestuia, cu mult mai periculoasă.

Intelectualii nu se pot bate cu intoleranța sălbatică, căci în fața purei animalități lipsite de gândire, gândirea este dezarmată. E prea târziu însă ori de câte ori ei se bat cu intoleranța doctrinală, deoarece, atunci când intoleranța devine doctrină, este prea târziu să fie răpusă, iar cei care ar trebui s-o facă îi cad victimă primii.

Și totuși în asta rezidă provocarea. Să educi în spiritul toleranței adulții care se împușcă din rațiuni etnice și religioase e timp pierdut. Prea târziu. Prin urmare, intoleranța sălbatică se combate din fașă, printr-o educație statornică care să înceapă din fragedă copilărie, înainte de a fi scrisă într-o carte, și înainte ca ea să devină o crustă comportamentală, mult prea compactă și dură.

3. Intolerabilul

Există întrebări sâcâitoare, ca atunci când cineva te întreabă ce s-a întâmplat chiar în clipa în care ți-ai mușcat limba. „Tu ce crezi despre asta?", ești întrebat în zilele astea în care toți (cu excepția

câtorva) cred același lucru despre afacerea Priebke. Și sunt aproape dezamăgiți când le răspunzi că, evident, ești iritat și descumpănit, deoarece în fond fiecare îl întreabă pe celălalt cu speranța să audă un cuvânt, o explicație care să micșoreze iritarea și descumpănirea.

Te-ncearcă aproape rușinea să vorbești, să obții atât de ieftin consensul general, aplauze neîntrerupte începând cu Rifondazione Comunista și terminând cu Alleanza Nazionale. Ca și cum tribunalul militar de la Roma i-ar fi pus, în sfârșit, de acord pe aproape toți italienii. Suntem cu toții de partea adevărului.

Și dacă afacerea Priebke ar fi însemnat mai mult decât episodul în sine, una peste alta destul de mizer (un criminal sadea, un tribunal fricos) și, cu toate astea, nu ne-ar fi angajat mai profund, nu ne-ar fi sugerat că nici noi nu suntem inocenți?

Continuăm să evaluăm ce s-a petrecut în termenii legilor în vigoare. Cu legile în vigoare era posibil ca Priebke să fie condamnat pe viață, dar în termeni de jurisprudență nu se poate spune măcar că tribunalul militar din Roma s-a purtat într-un fel de neconceput. Exista un criminal dovedit pentru o crimă oribilă, urma să se vadă dacă existau circumstanțe atenuante, așa cum trebuie să facă orice tribunal. Ei bine, erau vremuri grele, Priebke nu era un erou, ci un biet poltron, chiar dacă și-ar fi dat seama de enormitatea crimei, i-ar fi fost frică să plătească urmările unui refuz; a ucis cinci oameni în plus, dar când ești însetat de sânge, nu-i așa, te transformi într-o bestie; e vinovat, ce mai, dar în loc de închisoare pe viață să-i dăm foarte mulți ani; justiția sca-

pă basma curată, prescrierea își produce efectul, închidem un capitol dureros. Nu cumva am făcut la fel și în cazul Raskolnicov, care a omorât o bătrână, și asta fără motivații militare?

Noi am conferit judecătorilor mandatul de a se comporta după legile în vigoare, iar acum ne împotrivim printr-o exigență morală, o adevărată pasiune; ei însă răspund că sunt oamenii legii, nu *killers*.

Și-o mare parte a obiecțiilor se-nvârt în jurul interpretării codurilor deja scrise. Priebke trebuia să se supună ordinelor fiindcă așa zice legea militară a unei țări în timp de război; nu existau legi nici măcar naziste care-i permiteau să se sustragă unui ordin nedrept, și de fapt nu trebuia să fie judecat după legi militare deoarece trupele SS erau un corp voluntar de poliție; dar convențiile internaționale justifică dreptul la represalii; da, se poate răspunde, însă numai în cazul unui război declarat, și nu reiese că Germania ar fi declarat vreodată război regatului Italiei, așa că nemții, ocupanți abuzivi ai unei țări cu care oficial nu erau în război, nu puteau să se plângă dacă cineva deghizat în coșar făcea să le sară în aer vreun tren.

Se va rămâne mereu în acest cerc, până ce nu se va lua decizia că în fața unor evenimente excepționale omenirea nu-și poate îngădui să aplice legi în vigoare, ci trebuie să-și asume răspunderea să promulge altele noi.

Noi n-am tras încă toate învățămintele din acel eveniment epocal care a fost procesul de la Nürnberg. În termeni strict legali sau de uzanțe internaționale, a fost vorba de o judecată arbitrară. Eram obișnuiți cu faptul că războiul era un joc cu reguli,

că la sfârșit regele învins își îmbrățișează vărul învingător, iar voi ce faceți? Îi prindeți pe învinși și-i spânzurați? Da, domnule, răspunde cine a decis să existe Nürnberg: considerăm că în acest război s-au petrecut lucruri dincolo de tolerabil, și de aceea schimbăm regulile. Dar acest intolerabil este socotit ca atare doar confruntat cu valorile voastre de învingători, noi avem valori diferite, nu le respectați? Nu, de vreme ce noi am învins și, fiindcă una din valorile voastre este glorificarea forței, aplicăm forța: vă spânzurăm. Dar v-ați gândit la războaiele ce vor urma? Cine le va provoca, va ști că, dacă pierde, va fi spânzurat; să se gândească bine înainte să le înceapă. Dar și voi ați făcut lucruri îngrozitoare! Da, dar asta o spuneți voi care ați pierdut, noi am învins, așa că noi o să vă spânzurăm pe voi. Dar răspunderea va fi a voastră! Ne-o asumăm în întregime.

Sunt împotriva pedepsei cu moartea și chiar dacă l-aș fi capturat pe Hitler, l-aș fi trimis la Alcatraz: așa că voi folosi de-acum încolo cuvântul „spânzurare" în sens simbolic, ca o pedeapsă dură și solemnă. Lăsând la o parte spânzurarea, raționamentul de la Nürnberg n-are cusur. În fața unor comportamente intolerabile, trebuie să ai curajul să schimbi regulile, inclusiv legile. Poate un tribunal în Olanda să judece comportamentul cuiva din Serbia sau Bosnia? Nu, după vechile reguli, da, după cele noi.

La sfârșitul anului 1982 a avut loc la Paris o reuniune pe tema intervenției, la care au luat parte juriști, militari, voluntari, pacifiști, filozofi, politicieni. Cu ce drept și după care criterii prudențiale e posibil să intervii în treburile unei alte țări, atunci când se consideră că are loc ceva intolerabil pentru co-

munitatea internațională? Cu excepția cazului clar al unei țări unde se află la putere încă un guvern legitim care cere ajutor împotriva unei invazii, toate celelalte cazuri meritau un discernământ subtil. Cine îmi cere să intervin? O parte a cetățenilor? Cât este ea de reprezentativă pentru respectiva țară, în ce măsură o intervenție nu se substituie, în ciuda celor mai nobile intenții, unei ingerințe, unei voințe imperialiste? Intervenim atunci când ceea ce se întâmplă în acea țară contravine principiilor noastre etice? Dar principiile noastre sunt oare și ale lor? Intervenim fiindcă într-o țară se practică de mii de ani canibalismul ritual, care pentru noi este o oroare, în vreme ce pentru ei e o practică religioasă? Nu este așa că omul alb și-a asumat propria povară de virtuți și a supus popoare de o veche civilizație, chiar dacă diferită de a noastră?

Singurul răspuns care mi s-a părut acceptabil este că o intervenție seamănă cu o revoluție: nu există o lege precedentă care ne spune că e bine să o facem, dimpotrivă ea se face în ciuda legilor și a convenientelor.

Diferența e că hotărârea pentru o intervenție internațională nu se datorează unui vârf de diamant sau unei mișcări populare necontrolate, ci unei convorbiri între guverne și popoare diferite. Se decide că, oricât de mult trebuie respectate opiniile, uzanțele, practicile, credințele celorlalți, ceva se dovedește intolerabil. A accepta intolerabilul pune sub semnul întrebării însăși identitatea noastră. Este nevoie să se asume responsabilitatea de a decide ce anume este intolerabil și apoi de a acționa, gata de a plăti prețul greșelii.

Când se produce un fapt ieșit din comun, pragul intolerabilității nu mai este cel fixat de vechile legi.

Trebuie o nouă legiferare. Sigur că da, trebuie să ai siguranța că consemnul asupra noului prag de intolerabilitate este cel mai mare cu putință, depășind granițele naționale, fiind oarecum garantat de „comunitate" — concept subtil, dar care stă până și la baza faptului de a crede că pământul se învârtește. Apoi însă trebuie făcută alegerea.

Nazismul și Holocaustul au atins un nou prag de intolerabilitate. De-a lungul veacurilor au existat numeroase forme de genocid și, într-un fel sau altul, le-am tolerat. Eram slabi, eram barbari, nu se știa ce s-a întâmplat la zece mile de satul nostru. Dar acest lucru a fost hotărât (și realizat) în termeni „științifici", prin recurs explicit la consens, inclusiv filozofic, și a fost răspândit ca model planetar. Nu a lovit doar în conștiința noastră morală: a pus la bătaie filozofia și știința noastră, cultura, credințele noastre despre bine și rău. A intenționat să le anuleze.

Era cu neputință să nu se răspundă la acest apel. Răspunsul era unul singur: nu doar imediat, ci și peste cincizeci de ani, precum și în veacurile viitoare, intolerabilul nu va mai fi tolerat.

Ținând seama tocmai de acest intolerabil, tot mai dezgustător duhnește sordida contabilitate a negaționiștilor, care nu pregetă să calculeze numărul morților, dacă au fost șase milioane, ca și cum dacă ar fi fost cinci, patru, două, unul, s-ar putea ajunge la o înțelegere. Și dacă n-ar fi fost gazați, iar moar-

tea li s-ar fi tras din prea marea înghesuială și neglijență? Sau din alergie la tatuaje?

Dar recunoașterea intolerabilului înseamnă că la Nürnberg toți trebuiau să fie condamnați la spânzurătoare, chiar dacă ar fi fost vorba de un singur mort, fie și pentru simpla omisiune de ajutor. Noul fapt intolerabil nu este numai genocidul, ci și teoretizarea lui. Iar asta îi implică și îi face răspunzători și pe peonii masacrului. În fața intolerabilului nu mai e loc de disocieri asupra intențiilor, bunei-credințe, greșelii; exista doar răspunderea obiectivă. Dar (spune), eu băgam oamenii în camera de gazare fiindcă mi se dădea ordin, de fapt credeam că erau supuși la dezinfecție. N-are importanță, regret, aici ne aflăm în fața epifaniei intolerabilului, nu mai sunt în vigoare vechile legi cu circumstanțele lor atenuante: te vom condamna și pe tine la ștreang.

Pentru a-și asuma această regulă de conduită (valabilă și pentru viitorul fapt intolerabil, care ne obligă să decidem zi de zi unde se află intolerabilul) o societate trebuie să fie gata să ia multe decizii, inclusiv dure, și să fie solidară în a-și asuma orice responsabilitate. Ceea ce ne deranjează ca un element obscur în cazul Priebke este că ne dăm seama cât de departe suntem încă de această decizie. Tinerii ca și bătrânii, și nu numai italienii. Toți s-au spălat pe mâini: există legi, cu nenorocitul ăsta n-au decât să se spele pe cap tribunalele.

Firește, azi vom putea spune că, după sentința de la Roma, această capacitate solidară de a defini intolerabilul s-a îndepărtat și mai mult. Prea departe însă era și mai înainte. Și asta nu ne dă pace. Să

ne dezvăluim (dar fără să ne recunoaștem) răspunderea comună.

Și-atunci să nu ne mai întrebăm pentru cine bat clopotele.

CUPRINS

DE ACELAȘI AUTOR

UMBERTO ECO
PLICULEȚUL MINERVEI

În deceniile opt și nouă, Umberto Eco a publicat în revista *L'Espresso* o serie de cronici vizând o diversitate caleidoscopică de teme ale lumii contemporane. Actualul volum reprezintă, ca și *Minunea Sfântului Baudolino*, o selecție din articolele publicate atunci. Tonul sarcastic și ironia mușcătoare fac ca tușele groase în care scriitorul italian înfățișează o realitate sau alta să scoată în evidență tocmai acele detalii stânjenitoare și sâcâitoare pe care, dintr-o prea mare obișnuință, nici nu le mai băgăm în seamă. Ele au menirea să-i provoace cititorului acea luciditate amară pe care nu o poți îndeobște căpăta decât amuzându-te copios. Cât privește titlul cărții, el reia titlul rubricii sub care au apărut cronicile și care ne este explicat de Eco însuși: „Titlul rubricii trimite la micuțele plicuri din carton cu chibrituri marca Minerva și la obiceiul de a nota pe dosul «copertei» lor adrese, liste de cumpărături sau, cum mi se întâmplă mie, notițe stenografice despre tot ce-mi trece prin minte în tren, la bar, la restaurant, când citesc un ziar, privesc o vitrină sau scotocesc prin rafturile unei librării."

H HUMANITAS
citim de 15 ani împreună

UMBERTO ECO
JURNAL SUMAR

„Aceste scrieri, apărute în volum în 1963, se intitulau *Jurnal sumar* pentru că astfel suna titlul rubricii pe care din 1959 o începusem în revista *Il Verri*, notând observații cu privire la moravuri și parodii inspirate din actualitate. Tonul de jurnal s-a atenuat încetul cu încetul, iar aceste scrieri au devenit adevărate exerciții de plăsmuire literară, care din proiectul inițial mai păstrau doar referirea constantă la fapte sau polemici de actualitate", nota Umberto Eco în ediția din 1975.
După ce a decis să elimine acele scrieri inițiale care se refereau la întâmplări al căror înțeles devenise mult prea vag și prea strict legat de perioada respectivă, Eco a optat pentru o culegere de texte al căror titlu global „trebuie să fie înțeles acum ca o *denaturare* în serie și servește pentru a desemna aproape exclusiv niște *pastiches* și parodii cărora le-am adăugat niște fragmente scrise ulterior în același stil".
Jurnal sumar intră în categoria cărților despre care lui Eco îi place să spună — cu o reală, dar și ghidușă preocupare — că se adresează unui public foarte larg, că ar putea să ajungă în mâinile unor persoane care nu sunt capabile să recunoască la prima vedere modelele din care se inspiră parodiile. Și scriitorul italian preciza: „La drept vorbind, sigur că nu e frumos să ironizezi

și apoi să le explici tuturor că voiai să spui contrariul, dar cred că lectura parodiilor trebuie să servească și pentru a face cunoscute mai bine modelele din care te inspiri. Aceasta și pentru că nu întotdeauna parodiezi un model pe care îl consideri negativ; adesea, a parodia un text înseamnă și a-i aduce un omagiu."

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului
literar ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România,
Cont nr. RO92 RNCB 5010 0000 0171 0001,
B.C.R. Filiala sector 1, București

Redactor
HORIA BARNA

Tehnoredactor
MANUELA MĂXINEANU

Corector
IOANA CUCU

Apărut 2005
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Lucrare executată la S.P. „BUCUREȘTII NOI"

Umberto Eco analizează cu o privire lucidă și plină de strălucire cinci teme de actualitate de o importanță maximă: de ce a ajuns războiul un lucru inevitabil în zilele noastre, care sunt caracteristicile fascismului italian văzut ca un colaj de idei politice și filozofice diferite — „un viespar de contradicții", ce schimbări au intervenit în mass-media o dată cu apariția televiziunii, premisele și posibilitatea de a funcționa azi o etică de tip laic — „religiozitatea laică" sau toleranța și intoleranța față de emigrație care va transforma Europa următorilor ani într-un continent multirasial. Autorul declară că unele probleme etice au devenit mai limpezi pentru el după ce a reflectat asupra unor chestiuni de natură semantică: „universalii semantici" conduc la identificarea unei noțiuni care se dovedește comună tuturor culturilor, adică cea care se referă la poziționarea corpului nostru în spațiu. De unde și conceptele de poziționare pe coordonatele spațiale. Dar și senzațiile sunt universale, ca și conceptul de „constrângere". Aceste „drepturi ale corpului" reprezintă pentru Eco un punct de plecare pentru etică. Dimensiunile sale încep însă să se definească abia atunci când „intră în scenă celălalt" și se actualizează în raport cu celălalt.

De același autor:

Pliculețul Minervei
Jurnal sumar

ISBN 973-50-0882-3

5 948353 005660